ТИТР І

приснився мені неймовірний сон:

... 2041 рік ... Київ ... Сонячний Київ — серце сонячної, свобідної і, нарешті, радісної моєї Країни...

Це буцімто вже настала нарешті ЕПОХА всесвітньої справедливості, що зійшла, як сонячний ранок після жаскої, макабричної ночі минулого. ЕПОХА шанування людської гідності і людського права — дихати, жити, думати і одверто говорити... Епоха культу матері і дитяти... Епоха торжества людського щирого серця, вільного, незтероризованого, не зганьбленого, не підгорненого ні під чий брудний чобіт...

... І вже нібито немає ніякої цензури ані на мисль, ані на почуття; вже немає жандармів, ані посіпак,

ані концтаборів, немає репатріації, інквізиції, ізоляції, немає провокаторів, ані донощиків, ні тих,

що б'ють письменників і поетів по голові і затикають уста ганчіркою... Все те ніби щезло назавжди, — провалилось туди, звідки було й прийшло, — у пекло...

... Свобода... Вже можна вільно думати, одверто говорити і навіть писати, і навіть виставляти...

...І зайшов я у великий театр сонячної столиці, переповнений безтурботними, квітучими

і відважними лицями новітніх, свобідних киян. Вони зібралися дивитися чергову виставу з циклу

"НАШЕ ФАНТАСТИЧНЕ МИНУЛЕ".

... І разом з ними я бачив таку виставу... (Лиш було дивно — ніхто того видовища не розігнав, не писав нот і ультиматумів, не виарештував акторів і навіть режисера... Ба, навіть не пошукували автора, щоб заслати його на холодну Колиму на довічну каторгу з усіма родичами й знайомими...

Як я йому заздрив. І не міг вийти з подиву... Але мені сказали, що це вже нарешті Епоха справжньої справедливості, коли вже вільно думати і говорити, і називати все своїми іменами... Але я сидів і, не вірячи в те, бо то неможливе! — дивився нишком, впізнаючи свою жаску, макабричну епоху...)

І бачив я таку виставу:

ПРОЛОГ

Гонг. Відкривається завіса. Темно.
Музичний рефрен, як при радіосигналі,— з кількох нот:

"їхав
козак на віиноньку .."

Капають звуки, як сльози, і благає дівчина матір.
ГОЛОС глибокий дівочий, протестуючий, розпучливий, люблячий.
— Мамо, мамо!... З нього ж будуть люди сміятися, мамо!.. І втішає дівчину мати, горем заломлена.
ГОЛОС глибокий, фатальний:

— Нічого, доню, нічого... Нехай... Не так з милого твого, не так з сина мого, як з ворога лютого ще й з ворога злого... Як же ж увесь народ християнський від глуму і мук подурів та й побожеволів... Нехай же ... нехай бачать, та й нехай знають, та й нехай пам'ятають... (пауза). Як синів покалічили... А дочок у солдати забрали... (тихо). А матір, як чайку при битій дорозі... (і завмерла в тузі).

Спалахнули заграви десь у далеких громах. І стоїть у червоному мареві дівчина перед матір'ю на колінах. Та не та дівчина, що "козаченька в похід виряджала", хустину давала й сльозами спливала.

А та дівчина, що сама грізні вояцькі шати від злої долі в придане дістала,-та не ретязь кампанійський, не шлик запорізький, а тяжкий, боєвий комбінезон танкістський.

ВЕДУЧИЙ (сардонічно):

Засвистали козаченьки
Й триста літ свистали...

А тим часом — Марусеньку
В танкісти забрали...

А милого скалічили
Та й на глум віддали...

Ой, з-за гори вогонь летить,
З-за гори, з-за кручі,
Іде танкіст та й не свистить,
За Німан ідучи...

Капають звуки. Та не капають сльози, а чей позакипали. Рук не ламала, лише в лівій руці шолом, а правою серце тримала,— по-козацьки матір
прощала:

— Мамо, мамо!.. Як не судилося мені вашою невісткою стати, а вам мене на шлюб благословляти (смутно), то хоч благословіть, мамо, в похід вирушати, за мачуху за немилую танком страшним землю орати, вогнем і жалем своїм засівати...
МАТИ:
— Доню моя!.. Як же ж мені тебе та й на смерть благословити... (заломила руки) — Ой, доки ви, діти мої , самі виростали,— не свистали "воріженьки", а ворогами ще й прелютими стали... Діти, мої... Та було ж вас по Сибірах та й по Соловках, та й по всіх світах... Весь люд робучий розтерзаний і божевільний... Вже ж я вас грудьми затуляла... І Бога благала... Гей, коли б же я силу мала! Тільки ж сила тая слідом за вами сльозами сплила...

ДІВЧИНА (важко):
— Не страшать мене, мамо, ані танки, ані тії гармати... (та й стріпнула головою затято):

— Благословіть, мамо!.. Гей, благословіть, мамо, та й ані на турка стати, а благословіть серце своє розтинати — половину біля вас залишати, а другу — на залізному огирі по світах розімчати... Та ой і не розімчати, а в страшному вогні гартувати, щоб потім за вас вогнем і залізом у всіх одвіт спитати!
І стрепенулася мати, заметалася серцем між жалем і втіхою і підняла руки, мов крила, клекотом орлім шугнувши:
— Доню ж моя... Доню, моя... (Темно).

ВЕДУЧИЙ:
Засвистали воріженьки,
Та й на кутніх стали...
Бо не знали, як ті діти
Й де повиростали,—

На дні моря не зіпріли,
В огні не згоріли,
На тортурах не сконали
Й в смолі не скипіли.

Із-за гори вогонь летить,
За горою й пада...
Пильнуй, враже, не де б покпить,
А де твоя зрада.

Гонг. Пауза.
Це був пролог до комедії, яку не можна було поставити цілих сто років.

Розділ ПЕРШИЙ

II

Десь за обрієм ревуть гармати і перекочується далекий грім тяжких вибухів безперервного бомбардування. Безугавно. Лише то притихає, то

спалахує ближче. Як лихоманка. І прошиває його рокіт бойових ескадриль, особливо виразно завивається рев літаків на крутих віражах. Там іде війна.

Без кінця гудуть машини і танки десь пливуть шляхами. Там іде війна.

А коло млина тихо й затишно — коло колгоспного млина "імені Мікояна". В стороні від битих доріг стоїть він над блакитною Ворсклою і дрімає, як старець на сонечку. Ні, не дрімає,— обшарпаний, з перекошеною вивіскою, стомлений на колгоспній роботі, присів він навпочіпки і тривожно прислухається роздзяпленими дверима туди, на гул далеких подій, що насуваються.

Тиша коло млина на тлі експльозій в цілому світі. Пустка. Далебі все повтікало. Поховалось. Не рухається колесо, не плющить вода. Млин — як ціле загальмоване життя, і спинене колесо — його символ.
А на тому символі сидить Сашко, підбгавши ноги, як китайський Будда. Епохальний Сашко, цебто типовий син своєї епохи, дитя карколомної ери, іменованої "ерою соціалізму", ні, вже майже "комунізму". Зовсім юний і зовсім,байдужий до всього бувалець, за віком — хлопчисько, за досвідом — дід, що звик уже на все дивитися з презирством. Безстрашний авантурник, "закальонний" пройдоха, недавній турист Колими, Печори, Казахстану і всіх закутків "країни соціалізму", включаючи тюрми й концентраційні табори. Син розкуркулених і знищених батьків —
САШКО ПРОХОДА.
Молодший за млин на сто років, але такий же старий, обшарпаний, замурзаний, усуспільнений, ще й босоногий.
Сидить він, як китайський Будда чи як професор, на колесі і, тримаючи якусь грубу книгу на колінах, пильно дивиться вгору — стежить очима десь за літаком. Потім скептично спльовує (чвіркає) через губу і, заплющивши очі та пестячи залюблено книгу, мрійно погойдується. Мовчки. І так само мовчки сидить осторонь на колоді перед млином Данило. Психічно порушений внаслідок перенесених в тюрмі катувань,

він саме в хвилині затьмарення. Сидить, втопивши бездумні, божевільні очі кудись, блукає ними в царстві візій, не чуючи нічого і не реагуючи на зовнішній світ.
Зарослий бородою, скуйовджений. За своєю функцією на млині — він щось середнє між сторожем і вантажником, взятий до роботи тоді, коли ще був відносно нормальний. Сидить, погойдується. То безглуздо посміхається, то тьмариться люто, ворушить губами і щось відкарбовує в повітрі пальцем.

1

Сашко починає тихенько співати, погойдуючись і заплющивши очі. Сам собі диригує, причім в першій строфі один рядок співає по-українському, другий по-російськи, шаржуючи:

— Колима, ти Колима —
Новая планєта-а —
Дванадцять місяців — зима,
Астальноє — лєта...

— Не так...(крутить носом,починає імпровізувати)

Колима, ти Колима —
Золота планета.

— От чорт. Щось не виходить. Забув.. Стривай... О!.. (підморгує):

Колима, ти Колима,
Якщо ти планета, —
То Сашко — "фю-і-іть" — нема!
Бо Сашко — комета!..

— Х-ха. Хоч погано, зате правильно. Як ця книга.
(Захоплено прицмокує). Ех!.. (Розгортає і починає читати, десь посередині. Гуркіт нагло посилюється, цілий ланцюг вибухів і рев літака.

Сашко схоплюється і спинаючись на пальці, з-під долоні дивиться кудись на шлях. Дивиться та):

— О.. О... Ой-йо-йо-йо-о-о!.. Цирк!..
(Крутить головою і — не то розпучливо, не то з ентузіазмом):

— Га!.. Біда біду жене!!. От цирк!.. Ха-ха! Диви, як підривають. (Знову вибухи). Во! Гад, фашист товче. А лягава контрареволюція як кігті рве! Ой-йо-йо... І-іх біжать, от біжать...

Дивиться якийсь час. Потім безнадійно махає рукою і, сідаючи на старе місце в тій же позі):
— П'ять днів біжать... Генерали біжать ... Кози біжать...Гусей пішки пруть. Штани тримають, зброю викидать...П'ять днів біжать і кінця не видать. Мов з прірви і як у прірву... (Крутить головою і потягши носом, невідомо до кого заскалює око) — Здають норму на значок "Готов к труду і оборонє". Ха. (Вибухи) — Гад, фашистська личина, не бійсь, по хатах товче! Знайшли іграшки. (Махає рукою,
збираючись знову читати). — Свинота. Не дадуть порядному чоловікові книгу почитати.
(Зручно вмощується, заглиблюється в читання. Читає. Ворушить губами. Водить пальцем по сторінці. Нагло ляскає себе захоплено по стегнах і заходиться сміхом):
— Інтересна книга!!. Дядьку Даниле, а дядьку Даниле! А чи він ще живий цей чудак, цей Йосип Швейк?!. Га?.. (Данило не реагує, але Сашко й не домагається відповіді. Тре боки ліктями зехоплено). — Ха... І про воші тут є!.. Цирк... О... Ось тут пишеться...
(Читає пильно мовчки, а потім тлумачить):
— Одним словом, — професор по... як, як пак (перечитує вголос), "політекономії"... Ну, словом, цей професор німецький сидів собі над річкою та й ловив воші, бо заїли (чухмариться), та й кидав у воду їх... По-панськи, значить. Аж тут прийшов учитель, чи що, хотів одну собі дістати. Та й просить — дайте, каже, мені одну... На щось то була вона йома потрібна, а сам не мав, бо, може, на дезинфекції раптом усіх побили... Повезло,.. Аж тут нагло треба. Дайте, каже.

— Будь ласка, ка професор. Купіть.
— Як це "купіть", ка учитель.
— А так, ка професор, за гроші.
Як не сказиться тут учитель. Та ви ж, каже, викидаєте, а з мене хочете гроші!?.
— Е, каже професор, доки воша є тільки воша, вона ніщо. Але як на неї з'являється попит — тоді вона вже товар...
Дядьку Даниле! Ви ж учителем були. Ну... Тоді ще... Поки Гепеву не пристукнуло... Так що то таке "товар"? Тут ось пишеться, що воші, як їх купувати, то вже товар... (Данило не озивається. Сашко дивиться якусь мить в його бік і починає докопуватися істини сам. Перечитав пильно місце, а потім глибокодумно):
— А, бач воно що. Воші — товар,— цебто такі великі, як бики, як товаряки. Бач. Аж німця напала охота купити. Ще б пак. Ну й ну. (Зітхнув). У нас теж такі.. І хто б у мене купив? Товар перший сорт. Можна б дешево і СКІЛЬКИ хочеш. (Гуркіт вибухів. Сашко дивиться на шлях.Іронічно). Авже ж. Це, либонь, той вчитель прочув, що в нас "товару" можна задурно набрати, о, як гатить. О,
ЯК пре... (Дивиться. Соває ліктями. А далі здирає єдину свою, ще й діряву сорочку і, зжмакавши, кладе її поруч. Махнувши рукою, читає. Замріявся). Гм... А тут пишеться, ЩО ТОЙ професор годував НИМИ рибу. (Дивиться на сорочку. Щось вглядів. Націляється і "щолчком" збиває те "щось"у воду. Знаменита ідея!..Захоплено дивиться вниз, а потім збиває знову "щось" і пильнує, як падає).

— О! Пішла наша штопором... Диви, диви, — плітки й верховоди. Ні, міноноски. І крейсери. Дайош! Р-раз!Капут. (Збиває знов і аж лягає на черево). О, МІНОНОСКИ...Р-раз! — Капут. Пропала наша... Пропав товар колгоспний!.. (Ще збиває). — Во, бомбить! Гур-р-ра! Р-раз... Ха-ха-ха. Війна. Ух... (Струшує сорочку і сідає, весь дивлячись у воду. Фицає ногами з ентузіязму і позирає на книгу):
— Інтересна книга! Вроді про нас, ВРОДІ ПРО МЕНЕ...(Бере не глядя книгу і притискає її інстинктивно до грудей). ОТ КНИГА!

Тим часом ДАНИЛО нагло скинувся, стрепенувся. Озирається кругом. Значуще прикладає палець до уст:
— Ц-с-с-с... (Дивиться на руку, де мав би бути годинник, шепоче):

Та-а-к... (тішачись хижо). Пора... ВІН там жде ... Він там гарчить і з'їдає свої маслаки... Сидить... (Сміється, тріумфуючи. Крізь зціплені зуби). Тепер він там горить, як свічка, і жде...

(Встає на весь зріст і навшпиньки підходить до дверей млина. Дивиться ніби в тюремний "вовчок". І враз ударяє ногою в двері й стає набік, зазираючи грізно):

Ану, давай, виходь.
(Мовчанка).
— А-а... Герой... Боїшся?
з ентузіазмом:

— О!.. Зараз будем Енкеведе розкручувати... (Дивиться в бік Данила, а тоді крутить пальцем навколо чола). Дядько Данило, гм... Знову здурів. Ха... Енкеведе шкварить. Всіх своїх слідчих виарештував і там у камері тримає і дає їм часу. (Швидко надягає сорочку). О, вже Попова пре!

ДАНИЛО виносить поперед себе в оберемку лантух борошна, ставить його посеред площі і починає "вести слідство":

— Говори... Говори... (б'є ногами). Говори (перекривляє) товаріщ Гепеу... Я тобі тут Гепеу!..

САШКО:
— Та ви його не так, дядьку Даниле! Ось я його, так як вони нас, як в Енкеведе,— точно — буде. (Схопився, підсмикуючи штани, стрибнув і, вхопивши велику ломаку). У, ти, гад! Фашистська мордо! Колись! Розколюйся!.. А, плачеш? До лампочки сльози! "Масква слєзам нє

вєріть!" так же? Говори... (До Данила) — Він уже говорить. Пишіть, дядьку Даниле. Ага, терор... 54—8, пишіть, дядьку!..

Ага, гальош нема? — Агітація, 54—10. Пишіть.

Кому говорив? Ага, своїй бабі. Пишіть,— агітація й організація, 54—10, 11. Ніж мав? Який? Олівці стругати? Брешеш,.. Пишіть, дядьку Даниле :— збройне повстання, — 54—2.

За границею був? Де? По той бік греблі? Ага,.. Пишіть: перехід соціалістичного кордону ізмена родінє, — 54—1-а...

От ми його розкололи! У всьому признався! Тепер буде трибунал...

(В цей час вибігає селянин Чичай).

2

СЕЛЯНИН відсапуючись:

— А, Боже ж мій. Що ви робите... Це ж мій мішок борошна...

САШКО ввійшовши в азарт від інтересної гри, та сам, далебі, переживаючи все з насолодою від бажання, щоб так було:

— Повилазило тобі... Який це мішок борошна? Це слідчий ЕНКАВЕДЕ, начальник групи Попов, контрреволюційна сволота і фашистська морда. От ми його зараз на трибунал... (Дядько до мішка)... А-а ти що? Визволяти прийшов. Га? Симпатик?.. Пишіть, дядьку Даниле. До камери за "ізмєну Родінє" і за спілку з врагом народа.

ДАНИЛО тим часом пише собі "протокол" на якійсь фанері:

—"На Колиму..."

— "На Печору..."

— "На ОСО..."

— "На Трибунал..."

САШКО:
— До камери. І зразу на етап...
СЕЛЯНИН спантеличений, перелякався:
— Та, Боже ж мій... Та це ж...

САШКО:
— Що-о?.. Ні, ти, напевно, фашист, такий, як і це ось (пхає йогою в лантух).— Ти знаєш хто це є?.. ХТО ЦЕ Є, я тебе питаю...
— Це... це...
— Ну?..
— Слічий Енкеведе — Попов...
— І не просто слідчий, а враг народа, контрреволюційна пика і фашистська морда. Пойняв?
— Пойняв. Контрреволюційна... (озирається кругом,христиться, шепоче)
— Показились люди. Всі показились. Там Голова — Хамула — малих дітей і качок пішки на вакувацію гоне... Там дівчат-трактористок останніх в армію в танкисти забирають і всіх інших дівчат разом з гусьми десь вигонять... Там рейвах стоїть в селі... А там, як сарана, все біжить — утікає, по соняшниках та по
кукурудзі лопотить, геть все толочить, роздягає всіх кого стріне,— командири в жіночі спідниці перебираються, тьху... А тут ці...
САШКО:
— Забирай його на трибунал, гада (пхає ногою в лантух).
— Гайда.
(Селянин схопив мішок і миттю щез).

3

(Данило хопився — мішка. І не бачачи його, подався знову до млина. Тягне інший).

САШКО підсмикуючи штани, спльовує на руки і береться знову до ломаки:
— Це который?
ДАНИЛО:

— Ич... Ні, товариш Попов, не викрутишся...
САШКО:

— Ага. Вцілів гад, сховався?
ДАНИЛО:
— Не викрутишся... На конвеєр!..
САШКО:
— О, ні, не викрутиться. У нас "рука не дрогне"...(Витирає піт). Ну, давай спочатку. Ех... (Розмахується ломакою та й враз чухає потилицю) А це ж чий?.. То був Чичаїв... Е, пішли. Енкаведе працює (крутить ломакою). Ми зараз зробимо з нього галушки. Все одно война. Пишіть, дядьку Даниле... Ні, стривайте... (Біжить до млина,знаходить там вугіллину і, вернувшись, малює на мішку очі, ніс,
вуса, люльку в зуби... Аж вжахнувся, що вийшло подібне до Сталіна, та й махнув рукою) Хай живе. Все одно війна. Ну, тепер все по формі. Мабуть же він був такий, той Попов. (І підписав) — "ТОВ.ПОПОВ —НЕКЕВЕДЕ". (А тоді заломаку):
— Ану говори, фашистська ти пико! Враг всенародний...

4

— Даниле! Агов! Даниле!... Та де ж він?.. (Вбігає дівчина-трактористка. Молоденька і вкрай розгублена. Розпучливо): — Мені наказала Оксана... (Вгляділа обох).

— А Боже!.. Ви тут сидите, а там! Ходімте ж, ходімте швидше...
САШКО:
— Цс-с-с!.. Не заважай... (впізнав) — А-а... Ганнуся... (Заступає Данила). Що ж тобі наказала Оксана? Ти ж ніби її сестричка...
ГАННУСЯ хвилюючись:
— Мені наказала Оксана... Ще тоді, як на танку від'їжджала, як в танкісти її забрали... Наказала... Ти пам'ятаєш, Даниле? (Данило не чує). Даниле!.. (Дивиться розгублено і безпорадно, широко відкривши великі, вогкі очі, і сплескує руками. До Сашка):— Знову?
САШКО:
—Знову. Інтересно...

ГАННУСЯ:
— Соромся!.. Ой, Боже ж мій!
САШКО подивився на ломаку й зідхнув несподівано:
— Е-е... Нічого ти не розумієш... Рюмати й я зумію...Хе.
ГАННУСЯ:
— Значить зовсім уже?.. (Вжахнулась. Аж відступила. Хреститься).
САШКО понуро:
— Не хрестись. Ми не з пекла. То пак, не з того...(Подивився на ломаку задумано) — Скажи ліпше, що тобі наказала Оксана?

— Наказала... як в танкісти йшла... щоб я за нього піклувалася та, як що до чого, щоб рятувала, щоб не кидала...А тепер от... (Заломила руки). Нас усіх виганяють з тракторним парком... Ніби теж заберуть до танків. Як це ж тепер?.. Ой Оксаночко, сестро бідная...

САШКО:
— Ну, розпустила нюні... Більше нічого не скажеш?
ГАННУСЯ:
— Що ж робити? Що робити? Що я скажу Оксанці?!

САШКО понуро:

—Нічого. Я за нього буду піклуватися. Сашко, так скажеш.

ГАННУСЯ:

— Сашку!.. Ми відступаємо. Всі відступають... Ми ведемо машини.
САШКО зневажливо:
— І відступайте собі. А ми — не відступаємо. Ні цаля.
— Сашку! Не дурій. Це ж не жарти.

САШКО чухає голову:
— Хіба ж я дурію. Як воно весь світ здурів. А не навпаки. (Зітхнув). Ех... Все одно... Я не покину дядька Данила; ми з ним по Сибірах були. А ти

відступай. Всі від ступайте... Марш.
— Ой, що буде... Тікаймо всі. Тікаймо. Що буде?
— Лабець буде. Для вас беззахисних. Як повтікали генерали, маршали, танкісти, кавалеристи — то втікайте й врятуйтесь. А для нас... Ха. Для нас уже більше нічорта
не буде. Все, що є страшного — все вже було. От бачиш (показує на Данила)?
ГАННУСЯ:
— А може б...
САШКО:
— Куди? Туди? (Махнув рукою і засміявся зневажливо). Ми там уже були... (Та й несподівано розлютився, закричав, затупав босими ногами):
— Утекли генерали? Утекли танкісти? Утекли корови? Утекли гуси? Утекли кролі?.. Утікайте й всі! Геть всі. Лишіть нас. Не заважайте нам. Ми не
будемо відступати. Нам — нема куди відступати! (Спльовує на руки і береться знову до ломаки. А далі кидає ломаку, понуро стоїть, тоді дереться на колесо і, взявши "Бравого солдата Швейка " та притисши його до грудей, сідає, мов Будда. Дивиться на шлях і тяжко зітхає): Ех-х... Дядьку Даниле!..
ДАНИЛО сидить і "пише", і маніякальним зором пожирає лантух:

— Говори... Говори... (встає, ходить навколо лантуха, взявшись у боки. Штурхає його ногою і знову сідає "писати". Шепоче різь зуби) — Контрреволюція... Контрреволюція... Собаки мені серце виїли, а ти... (Враз схоплюється, кричить) — Говори!.. Згною!.. Ха-ха, плював я на твою "правду"...

ГАННУСЯ закриває лице руками:
— Що ж я скажу Оксанці

(вибігають двоє дівчат, засапані. Кричать разом):

— Тут вона!
— Ганнусю! Швидше. Там тебе шукають. Ходім...

— Хамула лютує, як скажений. Хлопців усіх з торбами вигнав. І твого також... Тракторний парк виїздить. Швидше.
— Хамула кричить, польовим судом усіх лякає. (Побачила Данила) — Ой...
— "Це Оксанин..."
— Ганнусю! Що з ним?
ГАННУСЯ крізь сльози:
— Нічого (підійшла до Данила. Постояла нерішуче. Вклонилась до землі і, закривши лице руками, втекла, тужачи) — Ой Оксаночко, Оксаночко...

ДІВЧАТА:
6
— Бідна, бідна Оксанка... Як же ж вони любилися.
— А шо з ним?
— Ти пак не знаєш, не тутешня... Це її наречений.

— (сплеснула руками) — Отакийо?..
— Е ні, він не такий був. Учителем був. Гарний та дужий... (Озирнувшись). Та як узяли його ГЕПЕВУ раз, а потім удруге НЕКЕВЕДЕ... Мучили, і— іх... П'ять років тримали, та ганяли, та мордували... Аж поки збожеволів... А тоді пустили, матері на втіху, отакого ось... Ще зразу він не такий був, одужав був трохи. А потім щось як найшло, все гірше й гірше...
(Сашко поглядає скептично то на дівчат, то на шлях. Потім тихенько підходить і стоїть ззаду).

— Боже, Боже...
— Цілі ночі, було, лежить та й думає... Я, каже, нічого так не хочу, як тільки того, щоб мені в руки колись потрапив той самий слідчий, що мучив мене... і всіх. Щоб ми, каже, помінялись ролями. Нічого, каже, більше не хочу, щоб тільки помінялись. І думає, і думає...

— І "помінявся", значить. Боже... (І заговорила гаряче, щиро): — А в нашому селі теж був парубок, придурковатий, топак, ненормальний. То як провалили йому парубки голову... Й що б же ти думала? Одразу став

нормальний. Став, як і всі. Як рукою зняло. Кажуть вся порча в проломину вийшла...Правда?., (сплеснула руками).
САШКО:
— Агов... Це що тут за організація, га? Ану...
— Ой... Не дурій.
— Єй-богу правда... (аж перехрестилась, а друга щиро):
— Боже... (в цей час гуркіт вибухів, дівчата хрестяться)."Свят, свят"... І ти дивись, — скільки людей у світі калічить... Ну, що б оце яка-небудь, хоч ма-анюсінька...отак трішечки, трішечки...
(Раптовий вибух близько. Дівчата зойкають і зникають переполохані).
7
САШКО дивиться услід презирливо:

— Ха... "Трішечки" (Вилазить на колесо, дивиться на шлях і враз хапається за голову).— То ж, мабуть, уже німці йдуть! Авжеж. А ті он лопотять кущами. О, як рвуть кігті. (Обертається і аж присідає, злобно):
— Нємець!.. Ух! Батько розказували, як вони йому давали за гетьмана Скоропада... Бить! Всіх бить... Та тільки з ким?.. Де наші генерали?.. Де наші матроси?.. Де наші самольоти?.. Чоррт!.. (зпересердя підсмикує штани, аж тремтить) — Ех... Де це мій батько? Де мої брати... (глянув. Розпучливо махнув рукою і, зстрибнувши з колеса, підбіг до Данила):
Дядьку Даниле!.. Та дядьку он, Даниле!!! Хай йому чорт. Вже немає ніякого НКВД. Кришка. Вже немає ніякого Попова. І нічого вже немає... І нас вже теж скоро — немає... Треба десь пірнати.
8
Вибігає засапаний ГЕНЕРАЛ Червоної армії у повній формі, при орденах, і ДВА ЛЕЙТЕНАНТИ. Забрьохані. Неголені. Розхристані.Тримають поли в руках.

ГЕНЕРАЛ тяжко мечучись:
— Тільки б вирватись... Тільки б вирватись... (Зупинився і до командирів благально): — Таваріщі!.. Ми в оточенні, а...Куди ж тепер, а? Куди?
1-Й Л-НАНТ гарячково:
— Еге ж, куди?
ГЕНЕРАЛ не чуючи нічого від поденервування:

— А? Що?.. Що?
1-Й Л-НАНТ бере під козирок:
— Топак... Я сказав — "Все в порядку, товаришу генерал!" І я ще сказав "Хай живе партія, хай живе дорогий наш і любимий наш отець...
ГЕНЕРАЛ:
— Йолоп! (Хапається за голову). Життя на волосині, а ви блазня строїте... (трясе кулаками) — Бож-ж-же мій! Країна ідійотів!.. Я вас питаю (дивиться то на одного то на другого,і враз зломано): — Ну, як же бути? А?..
1-Й Л-НАНТ знизує плечима:
— І я сказав...

2-Й Л-НАНТ стомлено, апатично махає рукою:
— Так що не можу знати. (Понуро сідає роззуватись).
ГЕНЕРАЛ:
— Що ви робите, командире! Хвилина дорога!... (Хвилюється) — Секунда вирішує все... Треба втікати швидше... швидше...
2-Й Л-НАНТ понуро:
— Именно... Так що в чоботіх уже не можу...
(Тим часом САШКО, оговтавшись і взявшись у боки, підходить авшпиньках ззаду, здивований і захоплений, що бачить такедиво — генерала в натурі).
ГЕНЕРАЛ тремтячим голосом:
— Ворог ходить назирці!.. Ворог наступає на п'яти!..(Сашко підтягає штани) — Ворог не жде...
1-Й Л-НАНТ:
— Ідея! (Хоче теж: роззуватись).

ГЕНЕРАЛ — спершу дивиться на свої ноги... Та враз люто тупотить:
— Струнко-о-о! Ідіоти! За таку "ідею" я вас повинен розстріляти. Ви командири чи...
ОБИДВА ЛЕЙТЕНАНТИ ВИСТРУНЧУЮТЬСЯ, косячись туди, звідки прибігли. САШКО теж виструнчується, зловтішно захопленийурочистою ситуацією.
1-Й Л-НАНТ:
Товаришу генерале! Але ж... В ім'я "родіни" і партії...

ГЕНЕРАЛ:
— Що-о-о?.. Ви більшовики?? Престиж армії!!! Що?..Що?..
1-Й Л-НАНТ:
— Я... То пак, я й сказав: ми Вас повинні врятувати для "родіни" і партії...
ГЕНЕРАЛ:
— А... Так... так....
1-Й Л-НАНТ:
— І я сказав — "Хай живе наш гаряче любимий отець...
ГЕНЕРАЛ розпучливо:
— Осел!
— Так точно...
— Газетний онанізм!
— Так точно.
— Мені не треба агітації! Мені потрібна дія! Мені треба
втікати.
— Так...
— А ось як??!
Л-НАНТ дивиться на свої вже босі ноги, зітхнувши, щось хоч сказати...
ГЕНЕРАЛ перебиває:
— Місцевість!.. Ви повинні знати місцевість! Ви командири??. Чого вас вчили??, я вас питаю, чого вас вчили?!
Л-НАНТ (виструнчившись, щиро:
— Я знаю... (мельдує) Ми повинні бити ворога на його території... І всі міста до Берліна і навпаки...
— Осел! Тепер ми в оточенні... Ціла країна в оточенні. А головне — Я... Хто завів?.. Я вас питаю, — хто завів?..
ЛЕЙТЕНАНТИ перезираються. Генерал тупотить в розпуці:
— Ви! Ви зрадники!!. Так, так. Саботаж... Ви не знаєте місцевости... Ви не знаєте служби... І тепер через вас загибає ліпший з генералів. Країна терпить непоправну втрату-у-у...
ОБИДВА Л-НАНТИ:
— Та ні ж...
— Через вас загибає армія в його особі!
— Та...
— Мовчати, коли мовить генерал!.. Через вас загибає

країна!
— (розпучливо) — Та ні ж...
— Через вас загибає партія та її вождь... І світова революція...
2-Й Л-НАНТ безнадійно махнув рукою, фаталістично, сідає й понуро береться за чобіт.
— Доведеться взутись...
1-Й Л-НАНТ благально, жалібно:
— Товаришу генерал... Товаришу Попов... Ну навіщо ж...Ну навіщо...
ГЕНЕРАЛ не слухаючи нічого в несамовитім розпачі, тупотить скажено, аж САШКО ззаду покрутив пальцем навколо чола:
— Під су-у-уд... До розстрілу... На трибунал!..
ДАНИЛО до лантуха:
— Га!!. На трибунал!! Говори! Говори, гад!..
(Всі озираються. Тільки тепер помітили вони ДАНИЛА і САШКА. Останній враз споважнів, взяв ломаку, діловито поплював на руки і став осторонь, вагаючись — чи підходити до лантуха, чи ні).

ГЕНЕРАЛ І ОБИДВА ЛЕЙТЕНАНТИ, зрадівши:
— О?.. "Слава Богу!" "Є люди..." Здається, місцеві..."
ГЕНЕРАЛ до Данила:
— Ей... Чуєш ти, старик!
ДАНИЛО до лантуха:
— Говори!!. Говори, гад!..
ГЕНЕРАЛ:
— Тебе питають! Чи тобі позакладано?
ДАНИЛО кричить несамовито:
— Враг народа!!! Знаю!!. Роздавлю!..
(Генерал і лейтенанти перезираються вражено, А потім хапаються за пістолі):
— "Що-о-о!.." — "Сволота!.." — Ах ти..."
ГЕНЕРАЛ.
— Ось я тебе попрошу. Я тебе зараз попрошу...
ДАНИЛО до лантуха, а потім очима десь понад головами, ще й ударяє

кулаком:
— Мовчи!!. Не визнаю!!.

ГЕНЕРАЛ.
— Хє... До лампочки — визнаєш ти чи ні. Ну-с... (підходить рішуче до Данила).
(Між ними враз виринув САШКО і, показуючи на Данила, покрутив пальцем навколо чола).
ГЕНЕРАЛ люто, не розуміючи жеста:
— Що, мавпо?..
САШКО пошепки, заскаливши око:
— Егеж... Адійот, товаришу генерале!
— Тобто?
— Тобто... Так що теж здурів од страху (киває головою в бік канонади).
ГЕНЕРАЛ:
— Пострівай, щеня! (Відпихає Сашка і, оглядаючи Данила, обходить його навколо). Справді — ідійот. (Пильно придивляється). Стій, стій... (Тре чоло) — Гм... Де Я бачив?..

Десь я вже бачив це обличчя... (А потім зупиняється біля лантуха). А це що?..

САШКО підтягуючи штани, захоплено:
— Так що це наш арештант... То пак враг, котрого ми от розколюємо... У всьому признався вже... Попов... (Генерал і ляйтенанти дивляться на розмальований лантух, читають напис... Майже разом, приголомшено):
— Що-о-о?!
САШКО наївно:
— Еге ж...

(Лейтенанти перезираються понуро, дивляться то на Данила то на Генерала. Знизують плечима).
ГЕНЕРАЛ тре чоло:
— Чорт візьми... Гм... Який збіг і яка подібність... Ні-чорта не розумію... То

пак... Ні, не може бути... Ні! Ні!..Здається, я здурів уже...
ДАНИЛО кричить:

— Брехня!!. До лампочки!!.

ГЕНЕРАЛ стрепенувся:

— А?!. Що-о?!. Хто це сказав?!
ДАНИЛО:
— Фашистська тварь!..

(Генерал шарпнувся. Подивився пильно на Данила. Потім, переклавши пістоля в ліву руку, вхопив Данила за петельки і звів на ноги. САШКО кинувся, благаючи):

— Товаришу генерале! Товаришу генерале!.. Пустіть... Це мій дядько! Він хорий! Він дуже хорий... Дядю...
ГЕНЕРАЛ до Данила:
— Як тебе звати?.. Хто ти?.. Звідки ти?..

(Данило мовчить. Дивиться гарячковими запаленими очима на генерала. Той не витримує погляду і пускає руку).

САШКО:
— Ми тутешні... Ми робочий народ...

(В цей нас — густа торохкотнява скорострілів. Вибух. ПЕРШИЙ ЛЕЙТЕНАНТ відбігає набік, втирає і переляканий вертається, та беручи тремтячою рукою під "козирок"):
— Товаришу генерале! Товаришу генерале!!. На шосе ворожа колона... Рятуймось! Швидко!!.
(Заметушились. Лейтенанти спорюють відзнаки, один викидає навіть пістоля).
ГЕНЕРАЛ:

— О, Бож-Ж-же мій... Куди?.. Куди?.. (Дивиться на себе. Потім на Данила... І враз ударяє себе рукою по лобі) — "Таваріщі"! Я зараз. Одну секунду... (і піддаючи пістолем Данилові під ребра та показуючи за млин): — АНУ ДАВАЙ ІДИ!!.
(Пішли геть. САШКО кинувся слідом, розпучливо — "ТОВАРИШУ ГЕНЕРАЛЕ! ТОВАРИШУ ГЕНЕРАЛЕ!.." — але 1-й ЛЕЙТЕНАНТ схопив його за ковнір):

9

— Постривай, щеня!.. Як тебе звати?..
САШКО: презирливо, люто, з незрівнянним почуттям власної гідности:
— Полундра!.. Пусти, товаришок! (Звільнившись).— Ти мене не бери за шкіру, бо я не таких видав. Поняв? Ти німця он бери! А я тобі не німець!!. Полундра.
1-Й Л-НАНТ:
— А-а, блатний! Моряк ніби... Слухай, ти одеська "полундра" — як нам звідси вибратись, га?.. (нервовоозирається, квапить).
САШКО: величаво презирливо:
— Ви?.. (Покрутив головою). Не виберетесь!
2-Й Л-НАНТ: підкреслено по-українському:
— А то ж чого?
САШКО:
— О? Землячок... А того. Бо ж чули? — Такі командири зачухані, мєстности не знаєте. От якби я...
2— Й Л-НАНТ зітхнувши, сумно:
— Ех, ти, "полундра"... А ти розкажи. Тільки швидко. Ну?
САШКО торкаючи за пістоль в кобурі:
— А дай цього "главбуха".
2-Й Л-НАНТ вийняв був пістоля, але роздумав:
— Ні. Що ти робитимеш? Ти б теж тікав. Німець повісить.
— Я чхать хотів на всіх німців. Ге. Німець ще на Колимі не був, а я був, і в Караганді... Дай "главбуха".
— Чудак ти, "полундра". Ти он там, де ми пройшли, назбираєш не тільки пістолів,— гармат, танків і літаків, і чого хочеш на цілу армію.

САШКО:
— Жалко?.. Німцеві кидати — є, а трудовому народові нема... Все одно загубиш. І не виблукаєш.
— Кажу ж — німець повісить... Ану, відчепись!
— Ша! Я тебе не боюсь. І німця не боюсь.Голому (демонструє себе) — як святому. Пойняв?.. Ех ти, земляк. Зануда ти, а не земляк! (Люто). Куди ви дядька знову
забрали?..Що ви нас, що ви народ мучите?!
(З-за млина виходить генерал, переодягнений в Данилову одежу. І такий подібний до Данила, що аж лейтенанти не впізнали одразу, а Сашко, зрадівши, аж скинувся):
— Дядьку Даниле... (Та й розгубився).
ГЕНЕРАЛ (кваплячись, до лейтенантів, що враз стали на струнко, впізнавши):
— Спочинь!.. Притримайте цього щенюка. (Л-НАНТИ —один взяв Сашка за рукав, другий вийняв і наставив пістоля). Ну як? — (Демонструє себе в новій уніформі).
ОБИДВА Л-НАНТИ:
— Чудово!.. "Геніально!"
ГЕНЕРАЛ:
— Ну, як? Подібний я до того ідійота?
1-Й Л-НАНТ захоплено:
— Точно! Як дві краплі!
2-Й Л-НАНТ.
— Знаменито...
САШКО — набік, зітхнувши:
— Ідійот лягавий! Ух... (Скрушно, здивовано) — І чого так?
— як серед ста ідійотів з'явиться один не-ідійот, то всі думають, що то він ідійот, а не навпаки, га?.. Ой, дядьку Даниле... Дядечку Даниле...
ГЕНЕРАЛ:
—А тепер — вперед! Ти, чуєш, щенюк, показуватимеш дорогу. Та дивись... Перша куля твоя. Та не плач. До лямпочки сльози, як говорили в нас в НКВД. "Масква слезам нє вєріт". (До всіх) — Слухай мою команду: шагом... (Намацав щось у кишені) — Хвилинку... Еге-ге, і документики є. Прекрасно. (Читає) — Що-о-о-о?.. Що-о-о-о?.. (Вражено читає) — ДАНИЛО

ЛЕНДЕР... РІК народження... 1905... (Заморгав очима) — Ух!.. ВІН!!. Прокляття... Я збожеволію.
(Скоростріли. Генерал, тремтючи, махає рукою).
"Таваріщі"!.. Запам'ятайте — тепер Я ДАНИЛО ЛЕНДЕР... Рік народження... Психічно хорий... (скоростріли)... Бі-і-го-ом!..
(Всі вибігають геть).
10
Через сцену з двох протилежних боків перебігають два червоноармійці, роздягаючись на ходу і все кидаючи.
ПЕРШИЙ весело:
— Швидше!.. Га! Я так ще ніколи не бігав.
ДРУГИЙ:
— Я вже їх не дожену... Я вже їх не дожену. (Побачив першого) — Де наші?
ПЕРШИЙ весело:
— Дома... А ваші?..

Д РУГИ Й (опритомнівши):
— Наші?! (Витріщив очі. А потім махнув рукою) — Наші на Колимі...
— Далекувато... Не добіжиш... Прощавай... Одчалюю на Кобеляки... Гу-гу! Поїхали... (Зник).
ДРУГИЙ постояв хвилинку... Крок вперед... Крок назад... А тоді став, заплющивши очі, і закрутив пальцями,— розводив їх і зводив:
— "Ромодан — Магадан..." "Ромодан — Магадан"...
(Розплющив очі):
— Ромодан!!. Дайош Ромодан!
(Підхопив кинену шинелю й подався).

11
Вибігає засапаний Сашко.
— Полундра!... (Істає посеред плаиу) — Чортові сини! Ага!..Ходіть з Богом самі... Х-ху-у!.. Насилу втік. (Сплескує руками в розпуці) — Бо-о-ж-же мій! Що робиться!? Га!!. Всі повтікали... Враг заливає землю!. (Озираючись стривожено)
— А де ж дядько?.. Вони сказали, що він живий...

12

З-за млина виходить ДАНИЛО в самих трусах і щось шукає, втопивши очі в землю.

САШКО (зрадівши:

— Дядьку Даниле!.. Дядьку Даниле!.. (Оглянув його і до публіки з наглою і щирою розпукою):

— ВСІ, ВСІ ПОВТІКАЛИ... ГЕНЕРАЛИ І КОМАНДИРИ... І З ТАНКАМИ... І З ЛІТАКАМИ... Й З КОРОВАМИ... Й З ТЕЛЯТАМИ І (б'є себе в груди)... НА КОГО Ж ВОНИ НАС—НА КОГО Ж ВОНИ НАРОД ПОКИНУЛИ!!. І БЕЗ ШТАНІВ І БЕЗ СОРОЧКИ!!!

(Дивиться на свої лахи, дивиться на Данила — згори вниз, знизу вгору... І враз обурюється невимовно):

— Дядьку Даниле!.. Ідіть геть! Як вам не соромно перед світом показуватися в такому, можно сказати, національному нашому вигляді? Можно сказати в аграрно-індустріальному комбінезоні!.. Ідіть геть. Хоч в лопухи одягніться... (Виштовхує Данила. Той покірно поплентався) — Це вам не в колхозі і не на Сабуровій дачі, та й не в ГЕПЕУ. Це в кіятрі посеред планети...

(Забігав схвильовано, замашерував Сашко по сцені, сам):

— Га! Всі повтікали. Хіба це війна? Теж мені... Зрада!..Хіба це війна, я вас питаю? (Товче себе кулаком по голові).

— Зрада!.. Ух! де наші генерали? Де наші літаки? Де наші дредноути і крейсери?.. Чому я такий малий, га?! Полундра. На цілій Україні один — і той такий малий, га?.Де наші...

З-за млина виходить Данило в уніформі генерала, з орденами й медалями.

13

САШКО аж присів:

— Овва-а!!. (А далі ляснув себе з ентузіязмом по стегнах) — їдять його мухи — от це да!.. Ой-йо-йо-о! (А тоді себе по лобі). Генерал! Га! Генерал! їйбо! (Підбігає до Данила) — Дядьку Даниле! Урррра!..

Стривайте, хіба ж так. (Поправляє шинелю, затягає пас, біжить за млин і приносить кашкет. Застібає. Розрівнює все.) — Ось так, о! єсть! (Поправляє ордени). їрундові ордени, але нічого, нехай. О, отак... Потім кращі здобудемо.
(Потім відходить і б'є босими "закаблуками", стає наструнко, обернувши захоплене лице до Данила. Стає, як салдат Швейк, взявши "під козирок". Данило ходить, а Сашко водить за ним виряченими очима).
— Стривай!. От чорт! Генерал є, а армії немає... Справжній генерал, а армії немає. І навіть... (Дивиться на свої босі ноги, на подерті штанці). Стривай!..
(Біжить десь в кущі. По якімсь часі маршує на сцену в повній уніформі лейтенанта, пристібає на ходу шолом).
— Полундра!.. Такого добра в кущах скрізь, га! На цілу армію і фльоту... Ех, машинка! (розглядає новенького пістоля, крутить його із знавецькими жестами, затикає в кобуру).
— От ми зараз будемо воювати... ми їм покажемо!
(Аж наче підріс у військовій одежі. Такий бравий, грізний, хоч трохи й молодий, лейтенант хоч куди).
— Дурна Оксана... Поїхала десь, чого й що... Оце б на танк — ціла машинізована армія... Га.
Розглядає себе. Обсмикується. Робить важну міну. Виструнчується. Заносить ліву ногу — р-раз! — і твердим, тяжким кроком підходить до Данила, бере "під козирок":
— Товаришу генерале! Так що дозвольте рапортувать! — Бойовий лейтенант... (дивиться на власний комір, на "ромбики")
— Ого-го... Старший боєвий лейтенант — Сашко Прохода прибув до Вашого розпорядження, яко Ваш ад’ютант, ні — яко ад’ютант першого бойового Генерала нашої побідоносної армії!
ДАНИЛО:
— Тихо-о...

САШКО виструнчується.

ДАНИЛО:
— Враги народа!..
САШКО:

— Так точно. Гади!.. Всі повтікали.
— Бить! Бить!..
САШКО:
— Єсть бить, тов. генерале! До побєди! Ура!.. От генерал так генерал!!.
(З усієї сили витягається і випинає колесом груди)
— Жду боєвих розпоряджень.
14
На сцену панічно вибігає група червоноармійців напіврозамунічених. Натикаються на "Генерала" і всі прикипають
на місці: — "Генерал... " "наш генерал"... "От чорт!" —Завмерли, козиряючи. Сашко до них теж махнув під козирок. Навіть Данило відруховано потіг руку вгору, мовби наслідуючи. Сашко в захваті з тієї причини. Потім обходить групу, критично оглядаючи:
— "Нічого... Можуть бути... Наполеон, пишуть, теж починав з таких"...

Серед солдатів один молодший лейтенант, простякуватий, але практичний служака. Сперш розгубився, а далі збагнув, що за перспективу він має, захапався, зваживши про себе:
— "Ого! Здається, я матиму орден!.." (І до генерала гарячково, а його перебиваючи, й інші туди ж).
Л-НАНТИК:
— Товаришу генерал!!. Ми вас шукаємо... Цілий фронт шукає... Ми вас знайшли!..
ЧЕРВОНОАРМІЙЦІ:
— Рятуйтесь!
— Дивізія розбита...
— Ми в оточенні!!.
— Л-НАНТИК:
— Ми вас врятуємо... Там жде машина... Швидше!..
(Данило не реагує).
ЧЕРВОНОАРМІЙЦІ (про себе):
— Він здається зійшов з ума...
—
— Всі вони посходили з ума, чорти б їх забрали...
— Та де-е... Нализався, мабуть, для храбрости і п'яний,

як свиня...
Л-НАНТИК:
— Беріть його... Хай живе наш генерал!.. Товаришу
генерал, там машина... Сюди... Сюди...
САШКО.
— Полундра! Слухать мою команду! Генерал стомлений... Ми три дивізії нємців розбили... Беріть обережно...
ЧЕРВОНОАРМІЙЦІ з ентузіазмом:
— Єсть брати обережно, товариш Старший Лейтенант!..

Л-НАНТИК, вже за сценою:
— Обережно... Обережно...

САШКО сам, в надзвичайному піднесенні, захоплений:
— Ех!.. Пішла наша армія!!. Стривай... Швейк?!. А де ж
Швейк?!.
(Побіг до колеса і взяв книгу. Взяв її в праву руку, одставив... Пантоміма — "Сашко знайомиться з Швейком"):
— А-а, Йосип Швейк??. (Виструнчується, подає руку і тисне
уявну Швейкову руку в повітрі) — Сашко Прохода...

15
— Ну, товаришу Йосип Швейк! — Ходи з нами... (бере книгу під руку, поправляє шолом)
Ех!..
(Рішуче маршує через сцену).
— Або слави здобути, або дома не бути...
(На мить затримавшись).
— Смерть Поповим і всій контрреволюції... Впєрьод к дальнєйшім побєдам.
(І пішов парадним кроком, понісши з собою й кінець фрази).

Завіса
(перша)

Гонг

III

Інтермедія

— Де він?.. Де він???..

Вибіг голова сільради — Хамула, роз 'юшений, стривожений:

— Де він... Я є власть, і я мушу його знешкодити. Де він?

ГОЛОС З ПУБЛІКИ:

— Хто?..

— Враг номер один. Той психопат, що йому все України хотілося?.. І той шибайголова, те прокляте насіння, що вродило на моє безголовья. (Мечеться). Евакуював... Всіх і все евакуював... (В розпуці). Та без нього я не можу завершити головної евакуації... Він призначений (по секрету) для евакуації на той світ... Де ж...

— Знайшов... — вискочив НАЧ.. МІЛІЦІЇ, розглянувся, понуро витирає піт:

— Ху-у... Його нема і... Він всюди є... Він як туман, він — як мара, він — як наша загибель...

(Озирається). Ш-ш-ш — ... Де ти шукаєш?! І кого ти питаєш!?.

(Дивиться пильно в масу і в темряву. Щось намацав очима. Пристрасно):

... Так, так, Хамуло, — шукай ...Питай однодумців... Візьми поплічників... Не шкодуй засобів... Шукай...

(Щезають, женучись).

Гонг Завіса

Розділ ДРУГИЙ

Гонг. Синє світло.

Інтермедія

Перед другою завісою проходять, крадучись, троє. Переодягнений генерал Попов і два його супутники, один з них у спідниці і в хустці. Попов говорить уже підкреслено-українською мовою.

ПОПОВ озираючись, шипить на колег:

— Ш-ш-ш ...Боже мій...

ПЕРШИЙ СУПУТНИК:
— Товаришу генерал!..

ПОПОВ
— Пс-с-ст... Два дні я вам товчу... Який я вам "генерал"! Я не генерал, я — Данило Лендер, психічно хорий... 36 літ...
ДРУГИЙ (той, що в спідниці):
(Понуро робить реверанс, говорить жіночим голосом):
— "Ах... Ізвінітє..."
(і додає басом з понурою розпукою):
— В цій свистоплясці я вже забув своє амплуа... І навіть, як мене звуть...
(Зупинились).
ПОПОВ витираючи піт, в безнадії:
— Ху-у... Ми ніколи не виберемось... Крутимось і на одному місці... О, моя кар'єра!.. Моя дивізія... Моя голова!.. Моє...
ПЕРШИЙ поточився, береться за черево:
— Ой... ой... Моє черево! У шлунку танк буксує... В жрутив головою) — Гину... (Плаксиво) — Ви... Ви нас завели...
ПОПОВ:
— Ні, то не я!.. Пухирі (дивиться плаксиво на ноги)... Я вже не можу...
(Раптом вибухає люттю, стукає кулаками один об один і кричить істерично):
—Дайте мені автора!!. Дайте мені того, недостріляного мною, автора!!. Він раз був у моїх руках і вийшов живий...У-у-у!!. Чом я його тоді не роздавив, не знищив!!. А тепер от... (Б'є руками об поли, в безсилій люті). Мало того, що мститься на мені, виставивши на посьміховисько і вивертаючи мою душу, як рукавичку, — ба, він ще примусив мене говорити цією ненависною мені, проклятою (перекривляє) "мовою", етім пєтлюровскім язиком... Ось цього я не перенесу ... Так, так, він змусив мене говорити тим самим "язиком", за який я йому власноручно ребра виламував! Я — тоді начальник особого спецвідділу — Попов....

ПЕРШИЙ:
— Ш-ш-ша...

ПОПОВ несамовито:
— Ні, я цього не переживу... Я цього не переживу... Я їх стріляв... Я клянусь їх стріляти...
ПЕРШИЙ:
— Та, ш-ш-ша—ж!!. Тут публіка... І це тут Європа!..

ПОПОВ похопившись:
— Пс-с-с... (Озирається). Я проговорився!.. (Шарпається). Тікаймо... Знову тікаймо... Тікаймо з Європи... Що? А?.. Хіба той млин був у Європі?.. Нічорта не розберу! Ми збились остаточно.

(Швидко проходять навшпиньки геть. Попереду — Попов. Замикає процесію той що в спідниці. Зникли).
Гонг. Відкривається завіса.

II

1

Тужить стара Лендериха, молотячи качалкою горох біля хати, на розстеленій ряднині. Та й так того гороху пильнує, ніби то бозна яке добро, як святої паски. Та й тривожно озирається. Та й мліє від туги. Збентежено звелась:

— Де ж це він? Коли б знала де його шукати... Всюди була, — як у воду впав... Мій єдиний та й нещасливий...

(Похнюпилась і стоїть з качалкою над тим горохом, переламана тугою).

— Боже... Ще Тобі мало... Чим то я так завинила?.. Чим я — бідна, темна мати так завинила, що Ти мене так без кінця караєш?.. Чи Тобі нікого карати, Боже ж ти мій?.. Хіба то я церкви зруйнувала, чи то Я

тебе розпинала, хіба то Я малих діток живцем морила, хіба то Я світ і Тебе дурила?..

(Та й витирає рукавом сльози... Сльози, як той горох).

— Карай... Все — все відібрав Ти у мене руками людськими. Здоров'я, і радість, і мужа, і діток... Та й останню радість відняв, останню дитину так покарав (озирається). Почують, то й мене, як Тебе, розіпнуть. Як весь рід розп'яли. Либонь, Ти з ними спілку маєш — (плаче) — всіх, хто отак нарікає, нагла мука і смерть побиває... (Та й вжахнулась). Ой, Боже-Боже! Ти вже й мені розум відібрав, як моєму синові та й моєму мужові, та й цілому родові бідному та й беззахисному...
2

— Що це ти, Ганно, на Бога нарікаєш?.. — вийшла сусідка крадькома з-за хати, озираючись позад себе й приглядаючи всюди. Стара Лендериха витирає сльози і береться молотити горох. Молотить.
СУСІДКА озираючись, шепоче:
— Ти б хоч у присінках молотила, бо ж тут усе видно... Таж за самі колоски на каторгу позаганяли, а це горох!.. (Присідає і бере побожно стрючки, розлущує любовно й хижо. Зітхає) — Наш піт і наша кривавиця... За це ж ми й злодії.
СУСІДКА озираючись, шепоче:
— Ти б хоч у присінках молотила, бо ж тут усе видно... Таж за самі колоски на каторгу позаганяли, а це горох!.. (Присідає і бере побожно стрючки, розлущує любовно й хижо. Зітхає) — Наш піт і наша кривавиця... За це ж ми й злодії.
МАТИ
— Та вони ж уже, мабуть, всі повтікали.
— Е, де там... Там таке робиться!!. Саме тікають, вже зовсім... Та й... (Озирається). А людей ти не боїшся?
— Та отож... (зітхнула) — Біда наша... Самі себе їмо. Скрізь... Боже мій, Боже!
СУСІДКА озираючись, шипить:

— Зараз же побіжать!.. Як тільки нємєць прийде — зараз же побіжать, як в Гепеву бігали.

МАТИ загортаючи нишком полу ряднини:

— Таж усі брали! І ви, і я, і всі. Це ж — трудодні наші... Власть же все геть палила, сам голова палив усе, палив дощенту, а люди з вогню нишком крихти вихапували... (Озирається нагло і рукою заслоняє горох). Так вони ще тут?

СУСІДКА:

— Тут... Нємєць стороною пішов, чи затримався, так той аргат, уже був утікши, знову вернувся і, мов сатана, гасає. Ще не все, бач, спалив і поламав, не всіх виарештував і не всіх діток на вакувацію вигнав. (Утирає очі й хитає головою). Боже, — старе й мале, як ті горобці розполохані, по коноплях та по бур'янах ховаються... (Озирнулась, на хату кивнула): А Данило ж де?

МАТИ стрепенулась, сполохалась:

— І ти не бачила?.. Так де ж він?! І Сашка не бачила?

СУСІДКА:

— І Сашка не бачила. Але не журись, — що йому... такому станеться?..

МАТИ витирає сльози:

— Ото ж, ото ж ...Він же, як малий... Такий... Кажуть, на млині були вдвох... І той — малий та безпомічний...

СУСІДКА аж скинулася:

— Сашко безпомічний?!. Не журися... Бог знав, кого й для чого сотворяв, і де йому жити приділяв. Таке затяте, та безстрашне, та невгамовне.

— Та й що з того... (Гірко так).

— Не скажи! То не ми з тобою. То якесь диво, а не дитина. Ані в вогні не горить, ні в воді не тоне! Одно-однісіньке, а не бере його ні грім, ні туча. Кинь його об землю, а воно, як кошеня,— на лапи... То великих батьків та й ще нове насіння. І де не бігає, де його не завезуть, зав'язавши йому світ, як щеняті,— а воно все назад, все на Україну ту нещасну вертає, та все її ви зволяти збирається... Мов би в твого Данила пішов.

МАТИ зітхає, посміхається крізь сльози журно та й молотить тихо горох.

— Визволяв... (Та й хитає головою).
СУСІДКА теж: зітхає:
— Та я давно помітила... Що ж то з ним скоїлося?.. І не ліпшає?
МАТИ хитає головою:
— ...Цілі ночі було лежить — після тюрми тії, — лежить та й думає, та: "Я, КАЖЕ, МАМО, НІЧОГО В СВІТІ ВЖЕ НЕ ХОЧУ... Я ТІЛЬКИ ОДНОГО ХОЧУ, МАМО, — ЩОБ З ТИМ СЛІДЧИМ МОЇМ, З ТИМ КАТОМ КОЛИСЬ ПОМІНЯТИСЯ РОЛЯМИ... І ЗА ВСІХ ЗАМУЧЕНИХ — ЗА БАТЬКА, ЗА БРАТІВ, ЗА СЕСТЕР, ЗА МАЛИХ ДІТОК, ЗА ВАС, ЗА СЕБЕ... О, ТІЛЬКИ Б ПОМІНЯТИСЯ, КАЖЕ, РОЛЯМИ..."
І сохне, і не їсть, і все думає-думає, і мовчить, як мур... Та й (витирає очі) — помінявся ...Така була Божа воля, щоб відняти розум... останнє, що ще мав крім душі і серця. Вже я й по ворожках, вже я й по шептухах. А Він каже: — "НЕ ТРЕБА, МАМО, ВОРОЖОК... Я НЕ ХОРИЙ. ТО ЛИШЕ ВОГОНЬ ГОРИТЬ! І НІХТО ЙОГО НЕ ПОГАСИТЬ... І НЕ КАДІТЬ МЕНІ... Й НЕ ТУЖІТЬ: Я НЕ ВМРУ І НЕ ЗАГИНУ... Я ДОТИ НЕ ВМРУ, ДОКИ ВСЕ НЕ ЗБУДЕТЬСЯ, МАМО!" (Хитає головою).
СУСІДКА:
— Який чоловік був! Який чоловік... Ой, Боже! — Хамула!!.

З

Засапавшись, на подвір 'я вбігає ХАМУЛА з кількома озброєними членами самоохорони.
Мати вже не мала часу закрити горох, лише сусідка злякано загорнула край ряднини.
ХАМУЛА:
— А-а... Стара карга!.. (Рукою показав хлопцям на хату і навколо, і ті мерщій кинулися все обшукувати). Молотиш? Народне майно зграбувала та й для нємців млинці готуєш?..
(Підійшов і розметав ногами той горох на всі боки).
Звелась МАТИ й мовчить, лише дивиться великими очима, не кліпаючи, просто. Опустила руки і качалку забула з руки викинути.

ХАМУЛА:
— Млинці готуєш?! (Вибив ногою з руки качалку). Зброю геть! Де син?! (Сусідка тим часом, хрестячись та задкуючи, зникла).
МАТИ помалу:
— А я хотіла тебе спитати... Ти ж власть. І ти всім моїм дітям лад давав...

ХАМУЛА:
— Мовчать!!. Так, я власть і я тобі зараз це доведу... Я тобі покажу, хто такий Хамула... (Підступив ближче). Де син, я тебе питаю? Де той психопат, що "України" йому так захотілося?!
МАТИ повільно, допитливо дивлячись великими некліпаючими очима:
— Не лякай матері, чоловіче... І чого тобі від тієї "України" треба?.. Ти ліпше скажи, де ж він?.. Та за одно скажи — де й інші мої діти?.. Ти ж їх позаганяв десь... За тую "Україну" та й за тії колоски... Та й, либонь, і мене поженеш за горох ось...

ХАМУЛА вишкірився:
— Значить знаєш, що тобі належить за горох. Ех, ти...Стара шкапа.
МАТИ витирає сльози:
— А знаю, сину... Не знаю тільки, чого це ти ще тут? Чи, може, на старе своє подвір'я забіг подивитись, де ще безштаньком бігав та з хлопцями моїми в цурки гуляв?
ХАМУЛА не витримав погляду, опустив очі, насупився, нервово притупуючи в чеканні вислідів обшуку:
— Помовч, стара... Агітацію розвела...
МАТИ не чуючи, про своє думаючи:
— ... Чи, може, прибіг зо мною попрощатись за те, що я тебе виняньчила, у наймах в тата твого бувши?..
ХАМУЛА скрипнув зубами і одвернувся. Про себе:

— "Невже його тут немає?.. Чоррт!!!"
МАТИ:
— ...Всіх ти вигнав, все вивіз і малих діток пішки босоніж погнав, а сам тут... Чи, може, ти мене захищати лишився?..

ХАМУЛА стрепенувся. Блиснув очима, сопнув не глядя на матір:
— Цить!.. Зараз... побачиш.
Підбіг один, другий, третій з охоронників: — "Нема! Ніде нема!" — Та й стали на варті з усіх чотирьох сторін — від
вулиці й біля перелазу в завулок. А Хамула підійшов, помацав одинокий стовпець, що лишився ще від воріт...

МАТИ:

— Так, так. Це ще твій батько стовпець забивав. Це твій... (зітхнувши). І подвір'я твоє, що ти його, зрікшись роду і заславши тата, подарував разом з усією земелькою громаді, — "на революцію пожертвував". Та й жалієш, мстишся все.

ХАМУЛА аж ступнув, мов від батога:
— Ци-ить... Ти заціпиш?!
МАТИ не реагуючи на його шипіння і аж подавшись уперед:
— Ти б же хоч цей стовпець захищав... Коли батька й матір не вмів захищати...
ПОСІПАКА:

— Товариш Хамула! Кінчайте.
— Ну, виговорилась?.. А тепер востаннє питаю — де син?! Бидло! Голота! Влади їй! Свободи їй! "Самостійної України" їй!!. Шантрапа!..
МАТИ пошепки:
— Так, так... Що ти нас покатував — не дивина, — бо ми ж "бидло", "голота", твою земельку посіли, так ти мстився, до влади дорвавшись... Але пощо ти тата свого й маму закопав, занапастив?
(Хамула виймає револьвера, а мати не бачить і не чує нічого, безтямно): ...Вислужувався та ордени заробляв? А чи сам господарем над усім і над нами хотів бути?.. (В розпуці) — А тепер — ти б же хоч оцей стовпець захищав!...
ХАМУЛА нервово, ніяк не наладує револьвера:
— Шантрапа! Контрреволюція... Ти і своїх щенят так виховала... Чи то вони тебе?.. Чи то тебе той гад ненормальний так вишколив?.. Ну! Ти

напевно знаєш, де він є... така затята... Числю до трьох. Або ти скажеш де він чи тут, чи до німців пішов,— або... Ну, раз!...

4

В завулку з'явилось троє, крадучись. Попов і його супутники. Попов тримає "під ручку" того, що в спідниці. Плентаються.
Стали.

ПОПОВ:
— Ш-ш-ш... Назад!..
1-Й НА ЧАТАХ:
— Стой! Стой!.. Хто такі?!. Руки вгору!!.
ПОПОВ:
— "Влопались... Здається, німці... Німецька поліція.." (Всі підіймають руки вгору).
1-й НА ЧАТАХ:
— Хто такі?
ПОПОВ:
— Я... Я здєшній... Ми здєшні...
— Хто такі!? (Пересмикнув закривку). Хвамилія?!
— Д-д-даніла Лендєр... Психічний... З супругою... А це свояк один...
(Мати шарпнулась — "Боже ти мій!").
ХАМУЛА:
— Стій-стій, карга! Не рушся!.. Що там таке? Хто так??
(Тим часом, поки Попов і всі троє тримають руки до гори, один з посіпак лізе до кишень по папери. Дістає в Попова. Читає. І зраділий, несе до двору Хамулі).
ХАМУЛА глянув на документи... Тріумфуючи:
— А-а-а... Попався!... Здорово... Ич ти, замаскирувався.
ПОСІПАКА:
— Ще й з супругою...

МАТИ поникла, як підстрелена:
— ... "Не може бути... Ні, ні... Як же це?.. Він?.. І Оксаночка?.. І Сашко?.."

ХАМУЛА:
— Ведіть до розправи! Та бережіть добре.

Збіглись посіпаки, оточили Попова з кампанією та п потягли, підштовхуючи, злорадно кепкуючи:
— Диви, диви!.. У спідниці!.. Та це ж шпійони!!.
— Ги-ги! Шпійонів німецьких піймали!
— От концерт буде!! Ха-ха...
ПОПОВ І СУПУТНИКИ роздивились, зраділи:
— "Свої!!." "Ур-р-ра!.." "Свої.." "Нарешті..."
ХАМУЛА — на подвір'ї, про себе:
— Я тобі дам "своїх!.. Иш ти... Ти в нас не так заспіваєш, стривай. (До матері) — Ну, стара, — чула?!. Тепер можеш покищо жувати горох наш... Та все пам'ятай — з тобою ми ще зустрінемось. Жди своєї черги. (Виходить).
5
МАТИ сама підбігла до тину, переглянула раз, переглянула з другого боку... Та п покрутила головою розгублено, посміхнулась ніби крізь розпач, шепочучи:

— Ні... Не він... Не він... І не Сашко..х І не Оксана...
(Та й вхопилась за голову).
— А документи??. Свят, свят, свят!.. Вбили, чи що!..
(Вагається. Хоче йти слідом, розпитати, роздивитись, — і не може).

— О, будьте ви прокляті всі, як мені до вас йти та й вас просити, доброго слова благати та й вас горем своїм потішати...
(іде)
Завіса
III
Гонг
ІНТЕРМЕДІЯ
Заметались люди. Побігли. Залементували. Старі й малі.

— Німці!.. Німці!.. Німці йдуть!!.

І побіг хтось, розліплюючи афіші:
"НОВА ЄВРОПА"... "НОВА ЄВРОПА"...

І вийшов старий дід... І прочитав:
"...Українці! Працюйте... А потім дістанете землю, як чесною працею заробите право на неї перед Новою Європою..."
Почухав дідусь потилицю і люто сплюнув:
— Отак...Прийшли і отакої "нової явропи" поналіплювали-и... Га! — ТІЛЬКИ ТИН МЕНІ СПОРТИЛИ!
Гонг

Завіса

Розділ ТРЕТІЙ

І

Гонг.
Рожеве світло.Відкри илася перша завіса. На другій завісі табличка: "Штаб Н-ської Танкової Бригади".

Виходить бравий лейтенант Сашко, обчепляний гранатами, при автоматичному пістолі, з біноклем на шиї, шолом набакир і з цигаркою в зубах. В руках тримає афішу якусь.
САШКО:
— О! Оце тут і буде наша квартира... О???. Гроб з музикою. А це що за ганчірка? (Читає): "Штаб Енської Танкової Бригади"... Фю-і-їть (свистить). Була бригада — і нема бригади. Ха. Досі десь біля Волги. Злізай. Война, брат. Потримався трохи, дай і другому потриматись. Тепер тут буде не якась там їрундова бригада. (Здирає табличку і, широко розчепірившись ногами й руками, чіпляє свою афішу). О!..
(афіша)

"Штаб командувача окремої орденоносної н-ської дивізії військ НКВД".

— О! Смерть мухам і прусакам і всім врагам народа. Ех, хороша штука війна — всі тікають і всі доганяють і нічорта не розбереш. (Збив захоплено шолом на лоба та й почухав потилицю). Держись, Сашку! (І враз махнув рукою зухвало). Хе... Ну, якось то воно буде. На війні як на війні
— або вб'ють або й ні.

(Пішов геть).

Гонг. Відкривається завіса.

II

Кімната зі столами — великим і маленьким та деякими меблями. В кутку — розбите трюмо. На стінах пообдирані і так на однім цвяху мапи. Валяється зброя, газмаски, амуніція, пляшки. На столі — телефон. Данило в розкішному м 'якому кріслі сидить за столом і спить. Нероздягнений. Кашкет збився набік.

1

— Сюди!!. Сюди!.. — чути Сашків голос, господарний такий та категоричний. Навстяж відкривши двері, входить Сашко, а за ним два бійці — з тих, що "рятували" генерала, — вносять і встановлюють кулемет "Максима" і друкарську машинку. Встановлюють на публіку.
САШКО:
— Три дні доганяємо армію і не можемо догнати. Всі один одного доганяють... Е, є!!. Куди ти ставиш? Хіба звідти хтось може на нас наступати?! Давай туди.

БОЄЦЬ:
— Та там же наші...
— Які це "ваші"? Скрізь враги. Кругом нас самі враги. Пойняв?
— Єсть, пойняв.

2

Входить той лейтенантик, що, рятуючи генерала, збирався заробити орден.
Бійці, тим часом, одкозирявши, виходять.

Л-НАНТИК ставши на струнко:
— Так що, дозвольте доложить,— салдати потрохи прибувають. Е-е... Майно штаба — цілий транспорт — теж скоро прибуде. Варта розставлена...

САШКО важно, заклопотано:
— Добре. А близько є якісь часті?

— Є. Відступає 16-та дивізія справа, 239— зліва, 56-та за нами...

— Гм... Добре.

Л-НАНТИК нахилився і пошепки, показуючи очима на Данила:
— А як там нащот орденка, га?..

— Буде орден. Аж два матимеш... Слухай тільки моїх наказів. І щоб дисципліна!..

Л-НАНТИК виструнчується, віддано:
— Єсть слухати наказів! Предполагається підкріплення. Ворог також може поперти в наступ... Жду ваших розпоряджень.

САШКО:
— Добре. (Чухає потилицю). Йди й чекай там. Ми все обдумаємо. Нехай генерал відпочине. Йди й чекай.

— Єсть чекати!

САШКО далі шкребе потилицю:
— Підсилити варту.

— Єсть підсилити варту.

— Всюди. І нікого не впускати. Ані мами рідної.

— Єсть не впускати. Ані мами рідної.

— Ідіть.
(Лейтенант виходить).

3

Сашко сам. Визирнув у двері, а тоді причинив їх щільно і покрутив головою, зморщившись. Одійшов на середину і став розгублений:
— От влопались так влопались! Можно сказати влипли по самі вуха.

Підійшов до дядька. Постояв. А тоді взяв рурку телефона і почав крутити телефон за ручку. Приклав рурку до вуха.
Мовчить. Подмухав. Мовчить. Почепив рурку.

— Одрізані од всього світа. От. Ні сюди, ні туди. Як той Папанін на полюсі... Ну нічого, на те війна. Буває...

Подивився на дядька, що солодко спав. Подивився на кулемет:

— Теж мені "техніка"! Клопи бити... Або в кіятрі виступати...
А далі весело знизав плечима:

— Ха... От цирк! Ну, ну... Нічого, — Бог не без милости, козак не без щастя. Держись, Сашку! Погладив кулемет: — "Нічого, може бути". — Оглянув кімнату, закопилив губу та й взявся наводити лад. — "Штаб називається... Тоже мені... А ще воювати беруться!" — Заметушився. Здіймає зі стіни мапу і розстеляє перед дядьком на столі, відшукав — ставить чорнило і кладе перо. Потім знаходить цілі стоси пеперу, розкладає на столі. Вмочає палець у чорнильницю й щось1малює. Нагло — дзвонить телефон.

САШКО:
— Диви. Воскресло! (Берерурку). Штаб дивізії... Так! Що, що?! Летючий Голландець?.. Що за "Летючий Голландець"?.. Галло!!.. (Дме в рурку). Галло!!. Чорт. Щось зголосилося та й, мабуть, нас перелякалось. Якийсь "Летючий Голяндець"... Ще й нахваляється стерво. (Чипляє рурку. Береться далі малювати, шпарко. Входить лейтенантик).

4

— Там дезертира піймали... Чи, може, шпійон.
САШ КО розгублено:
— А що?..

— Та дезертир, звичайно... Чи, може, шпійон?

САШКО ляпнув себе по лобі:
— Льох є?

— Так точно, є.

— Добрий?

— Дуже добрий.

— Великий?

— Ого. На цілу бригаду. Як на Луб'янці!

— Замикається?

— Замикається.

— В льох його! І приставить варту.

Л-НАНТИК з ентузіазмом:
— Єсть в льох і приставить варту!

— Всіх дезертирів у льох.

— Єсть всіх дезертирів у льох!

— І всіх шпійонів у льох.

— Єсть всіх шпійонів у льох!

— Всіх у льох. Лови і сажай.

— Єсть ловить і сажать.

— Єсть ловить і сажать.

— Без огляду на ЧИН. Дезертири, которі кидають беззахисним трудовий народ на поталу, — єсть враги народа. Пойняв?

— Пойняв, товариш командир? Вєрно.

— Ну, от. А тепер... Ага, стривай. Е... Що то таке "Летючий Голландець"? Не чув, бува?

— А як же. Чув. (Захоплено). Скажений танкіст один. Дівчина, її присудили до розстрілу за "ізьмену родінє". Так вона з-під розстрілу втекла та й літає на танку поміж фронтами. І до німця не прориває́ться і не здається. Так її й прозвали "Летючим Голландцем". І ніяк не впіймають... (Посміхається іронічно). Бо воно саме Й ніколи...

— А за віщо ж її розстрілу все-таки?

— Та генерал один залицявся по-п'яному, хотів теє... Ну, вона йому я-а-ак приварила... Ну, її польовий суд і засудив — за порушення дисципліни і разложеніє армії на фронті та ще в такий момент...

— Хор-ро-ша мені "дисципліна". Он як!

— Ну, а як втекла з-під розстрілу і почала на танку бешкетувати, то їй іще добавили "ізьмену родінє" і всім хто з нею, і оголосили по армії. А ви хіба не чули? От бешкетують!..

— Та чув пак... (про себе). "От чорт. Це ж вона і мені погрожувала. Га. Диви. Ну й ну..."

Л-НАНТИК щось затурбувався:
— Е, той... А як попадеться который генерал, що втікає, чи якийсь там начальник?

— В льох. І генералів у льох.

— Але ж...

— В льох!!. Тут є один генерал, накази якого для нас закон. Зрозумів?! Ви пак питали про орден?..

Л-НАНТИК виструнчується віддано, на все готовий:
— Я вас слухаю!

— Хай генерал, хай хоч маршал, — все, що кидає нарід на поталу — єсть вороги народа. Лови і сажай.

— Єсть ловити й сажать!

— Матимеш орден. Два. Десять. Сам будеш генералом. Лови і сажай. Всіх. І не питай нас. Потім розберем. Ми їм покажемо.

— Єсть сажати всіх.

— Ось. Тут, брат, не "шури-мури", а ЧЕКА-ОГЕПЕУЕНКЕВЕДЕ. Ясно? І бережи, щоб не розбіглися. Іди. Стривай. А чого той шпійон хотів?

— Та хотів генерала бачити. Каже, "знайомий", хе. І зміцнити варту.
САШКО збентежено:
— В льох. І пам'ятай — у нас серед дезертирів нема знайомих. Всіх у льох. Особливо "знайомих". І зміцнити варту.

— Єсть всіх у льох. Особливо "знайомих"...

(Вийшов).

5

САШКО:
— Ху-у... Ну, здається заварилась каша. Що то воно буде? (Береться

швидко малювати). Хе... "Летючий Голландець"... Ще й сюди дзвонив. Хороші мені жарти. (Щось згадав. Сідає на стіл):

..Сон мені такий поганий снився. Ніби я вже — маршал СРСР в Москві, а Хамула — самостійний маршал у Києві. Га... Я в Москві, а Хамула — в Києві! А не навпаки! От свинство...
А дядько Данило ніби теж у Москві помінявся ролями з самим главним, і став такий страшний — з вусярами, з люлькою,— та й давай його розколювати того самого главного... Цирк!... А тут саме народ збунтувався... Та не знав народ, що то МИ, а думав, що то НЕ МИ, що то стара вдасть, та як не зарядив нас у гармату, та...

Ху-у... Добре, що я прокинувся. Сукини сини, — трохи не пальнули на місяць невинним народом. Хай йому чорт. От цирк. Такий паскудний сон, га. (Чухає потилицю). Полундра. Хамула — самостійний маршал у Києві. А не навпаки. Ну й ну. (Заскалив око). Ха... От якби нам оце потрапив самий плавний... Ми б його розкололи, та хіба І Ж так! У всьому б признався. (Засмутився) — Гм... Ну що ж будемо робити тепер? Ні сюди, ні туди.

(Малює)

— ?! Той шпійон казав "знаю". Справді, а я вже й забув І ЯК же нас звуть. (Лізе до дядька в кишеню і витягає документи, розглядає. Потім дістає документи зі своїх кишень. Теж розглянув).— Хе. Як в аптеці. (Швидко домальовує й чіпляє два плакатики на стінах: — над дядьком — "КОМАНДИР ДИВІЗІЇ ГЕНЕРАЛ-
МАЙОР ПОПОВ А."

На другій стіні, приставивши столик:

"НАЧ.СПЕЦ-ЧАСТІ МАЙОР ЄРШОВ П."
Помилувався своєю роботою. Поклав документи назад.

— Ну, ось. А що ж далі?., (зітхнув). — Потрапили в генерали і ні сюди, ні туди... Що будемо робити? (Підійшов до дверей і відкрив їх):
— Стрілок!..

ГОЛОС:
— Слухаю.

— Принеси балабайку. Та швидко, одна нога тут, а друга... Друга щоб за хвилину теж була тут, а то розчахнешся. Пойняв?

— Точно буде!..

САШКО закрив двері. Пройшовся сюди. Пройшовся туди, торсаючи чуба і зсуваючи шолом то на очі, то на потилицю. Потім вийняв книгу і примостився був читати:

— Ну, як там воно було далі, товаришу Йосип Швейк? Га?.. (Читає).

6

Прийшов стрілок і притарабанив гармонь. Широко посміхається:

— Так що дістав ось...
— Хіба ж це балабайка? Оце така?

— Нема балабайки поблизу, а... — (добродушно посміхається). — боявся розчахнутися... Но ето всьо равно. Гармонька перший сорт.

— Ну давай. Дійсно, — гармонька чи балабайка — одна таратайка. Який пан, така про нього й байка. Йди собі.

(Стрілок, козирнувши, вийшов, поніс посмішку).

САШКО тримаючи в одній руці книгу, в другій гармонь:

— А ти, Йосип Швейк, на цій таратайці грав? Ні?., жаль..

(Задумливо):
— Хе. Наш брат, як треба, то й на решеті заграє. (Ставить біля кулемета стілець і сідає. Розтягає гармонь на весь міх і натискає на всі клявіші і на душник, — гармонь реве й чхає):

— Ху-у... Оце так оркестра. Не гармонька, а цілий тобі музикальний трест. Ну й ну... Ага (тикає пальцями в клавіші і заглядає) — оце пак сюди, а це сюди. (Пробує. Бере акорд. Другий. Нарешті приноровлюється. Розгойдує якусь ліричну мелодію). Во! Поїхали...

ДАНИЛО стрепенувшись, перелякано:
— Га?.. Що?..

САШКО схопився, взявши під козирок:
— Спіть, спіть, товаришу генерале! На фронті все в порядку — ідьом в наступлєніє, аж курить і штани злітають. Скоро Владивосток займемо.

ДАНИЛО схопившись за голову і витріщивши в божевільнім жаху очі:
— Ай-й-й!!. Пішла вон! Пішла вон!.. Голови... Собаки тягають мерзлі людські голови помежи бараками... І мою... Пішла вон! Пішла вон!.. Віддайте мені голову!.. Віддайте голову.
(Звивається благально. Потім завмер і, втігши голову в плечі, зак кимсь стежить з маніякальним жахом. Саркастично):

— І начальник... І начальник поніс у зубах... Чиї то маслаки? Одніміть. Одніміть, бо на складі самі непарні... (Гаряче шепотить): — Тікайте з Комсомольську. Тікайте з Комсомольську! (Сичить. Кутається): — Та не заходьте на Колиму... І сніг цей гарячий обминайте, бо попечете

ноги. (Тремтить і сичить від холоду). — А як же ж я піду? (обхопивши голову руками, погойдується і квилить, як мала дитина, тихесенько. Все тихше): — Голову... Голову... (завмер, погойдується, закривши очі).

САШКО зітхнув. Сів. Тихесенько награє якусь мельодію. Глянув на дядька, скрутнув головою. Подумав, урвавши гру. Потім награє мелодію "КОЛИМА ТИ КОЛИМА", а далі починає задумливо співати:

(в першій строфі один рядок по-українськи, один по-російськи, шаржуючи).

Колима ти Колима —
Новая планета...
Дванадцять місяців зима,
Астальноє — лєта...

— Ха... і всі голі як у раю... (підморгнувши, наспівує голосніш):

Ходить Єва по снігу,
А Адам по кризі,
Без чобіт і без... умгу,
Чисто, як у книзі.

(Голосніш. З гіркою іронією):

Ех-ма, ти Колима —
Край соціалізму!
Кожен карцер і тюрма —
Школа комунізму...

(Голосніше. Саркастично):

Ех-ма, ти Колима —
Арештантів бочка —

І сіцілізму там нема —
Комунізм і точка.

(Дерзко):
Ех-ма, ти Колима —
Царство для народа!
А мене, бач, там нема,
о я хто? —
Прохода!

Ех-ма, ти...

От чорт. (Чухає голову) — А про "Конституцію" — забув (Зітхає) — Старий уже став. (Перебирає клавші. Починає знову тихо, журно):

Батько мій на Соловках,
Мати — на Печорі...
Я ж — як лист, по всіх світах,—
На землі й на морі
Колима ти Колима...

(Приграє куплет без слів. Далі знов):

Мати родом з Кобеляк,
Батько — з Ромодану,
Ну? а я собі козак —
Просто — з Магадану.
Ех-ма, ти Колима...

(Приграє без слів. Далі знову):

Ромодан мій Ромодан,—
Бачив чудасію?—

Пруть Полтаву в Магадан
Через всю Росію.

Ех-ма, ти Колима —
Царство комунізму.
Там петелька і тюрма —
Все з соціалізму.

(Дерзко, глумливо):

Ех-ма, ти Колима!
Якщо ти планета, —
То мене там все нема.
Бо я є комета.

Ех-ма, ти Колима —
Арештантів бочка.
Я там буду, хоч нема
І тоді, брат, — точка!

(За дверима шум).
До речі,— доки Сашко грав та співав, Данило перестав гойдатись, став пильно придивлятись до машинки. Зібрався, мов тигр до скоку. Щось шепоче. Грізно супиться. Беззвучно визвірившись, погрожує. Словом, починає "вести слідство". Дивиться то на чорнильницю, то на машинку. Сміється мефістофельським мовчазним сміхом, нагло вриває і, втопивши невидющі очі просто себе, в нікуди, ворушить губами. Кашкет йому збився на брови. Сидить, важко спершись спиною в крісло і трохи нагнувши голову.

(За дверима шум. Сашко нашорошився).

ГОЛОС — обурений, бундючний, владний:

— Ви мене не ведіть! Я сам піду... Ні, не туди!.. Я хочу до генерала... Ми хочем до генерала... То мій знайомий...

(Сашко стрепенувся).

ГОЛОС ЛЕЙТЕНАНТИКА, по-енкаведівськи:
— Давай іді!.. Герой тоже...

— Без рук! Без рук!.. Та що ж це таке! Я ж генерал... Куда штовхаєш, скотина!? Я туди не піду!.. Яке ти смієш генерала штовхать?!. (Розпучливо) — Ну, товаришу полковник! Ну, скажіть Ви йому....

ГОЛОС ЛЕЙТЕНАНТИКА, саркастично:
— Хе... Скажи своїй бабці. Ти знаєш, куди ти попав?!

— Знаю. В штаб генерала ПОПОВА. Це мій друг... Мій давній друг...

ГОЛОС ЛЕЙТЕНАНТА, глумливо:
— В штаб генерала Духоніна ти попав!

— Ти п'яний... В штаб Попова... Роззуй баньки!

ГОЛОС ЛЕЙТЕНАНТА ображено, обурено:
— Ага... Ну ми ось подивимось...
(Відкриваються двері, — входить рознервований і роздрочений ляйтенантик. Сашко, привстаючи, махає рукою).

Л-НАНТИК:
— ТОВАРИШУ КОМАНДИР! Там якийсь... прахвост, каже...
САШКО гаряче, хапливо:

В льох! В льох!.. (Аж зажмурився. Схопився, тримаючи гармонь в одній руці за ремень, — вона помалу розтягається, пишучи одним голоском). В льох!..

Але не скінчив Сашко фрази, як за лейтенантиком вдерлись як ихось три типи, — два дебелі, один сухорлявий. Всі химерно вбрані в цивільне. Пики випещені, але вбрані вони в випадкову, "збірну" селянську одежу. Той, що називає себе генералом — в куценькій сірячині, рукави короткі, вишита — чи не жіноча навіть — сорочка, на голові заячий капелюх, сидить на маківці, бо малий. Другий — в якімсь кожушку, шия перев'язана жіночою хусткою. Третій — в бабській куцині. По чоботях і по штанях видно, що військові.

10

КАПЕЛЮХ радісно:
— Ну, ось і він!.. (Та й напоровся на Сашкови очі. Здивувався Оглянув, як той стоїть в розгубленій позі, тримаючи гармонь в одній руці, що, розтягаючись на весь міх, пищить наростаючим тоном).— А це хто?.. Чудо двадцятого віку?!?

(Гармонь зареагувала другим здивованим голосником, зачепившись за халяву).

САШКО насупився, як туча, оговтавшись:
— Так точно!.. А ви — (кивнув на обох презирливо, зловісно).

— Хто такі будете? (Кинув гармонь на лаву — вона люто гаркнула всіма голосами, впавши).

КАПЕЛЮХ не зважаючи вже на Сашка, до Данила:
— А, дружище!.. Скільки літ! Скільки зим!..

(Сашко тим часом тяжким кроком зайшов наперед, до столу і став дивлячись понуро, по-енкаведівськи примруживши очі).
КАПЕЛЮХ:
— Ну, здоров, дружище!!.
ДАНИЛО звівши на Капелюха грізний, маніякальний погляд, дивиться хижо... "А-а-а..." — І враз люто кулаком по столу:
— До лампочки!!. (Аж Капелюх шарпнувся, а з ним і обидва новоприбулі, перезирнулись. А лейтенантик біля дверей злорадно потер руки і підморгнув):

ЛТ-НАТНИК про себе:
— Хе-хе... Це тобі Енкеведе, а не бал з дєвочками...
КАПЕЛЮХ.
— Хе-хе... Впізнаю, впізнаю, дружище, по словах, по цій самій "лампочці", що означає — дурниці мели до лампочки, сіреч — як об стіну горохом... Хе-хе...
ДАНИЛО (категорично)
— До лампочки!.. (Ще й кулаком по столу). Говори! Говори, гад!..

КАПЕЛЮХ розгубився, озирнувся:
— Та ти що?.. Та бог з тобою... Обпився мо?.. Це ж я — генерал Сльозкин, а це полковник...

САШКО понуро, тяжко, акомпануючи собі носком чобота:
— Так що говори — чого з фронту втік!?

КАПЕЛЮХ спалахнув:
— Ти... Ви... Ви мені не тикайте. Ви щенюк. Молокосос.

САШКО скривився, і так само понуро:
— Ей ти!.. Єрой!.. Комедію тут ламаєш. "Єнєрал". Що, в тебе це на лобі написано?.. Ха! Якої це часті на тобі уніформа?.. (Визвірився) — Ти знаєш, куди ти потрапив? (Враз скажено) — Як стоїш?!. Перед ким

стоїш?!.
(Всі злякано стали струнко).

— Ну от... Руки як тримаєш?! Га?! Тут тобі ЧЕКАОГЕПЕУ, а не шинок.

КАПЕЛЮХ беручи, як і всі, руки назад по-арештанськи:
— Дозвольте...

САШКО
— Не дозволяю!..

— ... Я ...Я генерал...

— Хоч японський імператор. Раз ти потрапив до ЕНКЕВЕДЕ — значить не ти тут командуєш. Пойняв? Раз тебе сюди привели — значить так треба. Чого тебе сюди привели?..

— А, Боже... Таж це непорозуміння... Товаришу Попов!

САШКО перебиваючи:
— Мовчать!!. (Важко карбуючи слова ногою) — В ЕНКЕВЕДЕ не буває непорозумінь. Раз тебе заарканили — значить так треба. Заробив. А от, що ти за "непорозуміння", то ми зараз будемо бачити. (Гримнув) — Руки! Руки як тримаєш!? Ти не на параді, а на допиті, арештанська ти пико!...

ДАНИЛО:
— Фашист!.. Гад!.. Враг народа!.. Колись!

(Всі, попустивши було руки, знову хапливо беруть їх назад, перелякані).
САШКО:
— Чув?.. Ха, ще й ламається, як панський бублик... Цікавий ти будеш, як ми будемо тебе "розколювати". Знаєш, що то таке?

КАПЕЛЮХ благально:
— Це ж непорозуміння... (береться за голову і крутить нею, пригноблений, шепоче — "Так, так... З НКВД кепські жарти, фу— у..") — Помилка якась. Я ж генерал....
САШКО:
— Та видно... (оглядає глузливо з ніг до голови).— Але хоч би ти був сам японський імператор (тяжко) — раз ти фронту втік, раз ти дезертир, — то ти є сволота і враг народа.

ДАНИЛО в нікуди:
— Фашист!!. Мовчати!!.
САШКО:
— От! І мовчи, як риба. А говори тоді, як тебе питають і так, як тебе питають. (Презирливо). Вчити його ще треб Молокосос. Нюні вже розпустив тут... Ти ще й пісі захочеш. Почекай.

КАПЕЛЮХ плямкає тремтячими губами, щось хоче і не може сказати...

ДАНИЛО злорадно:
— А-а-а... Ха-ха-ха!! Ух ти., (до машинки) — Москва сльозам нє вєріт!
САШКО:
— Чули?.. (удає, що щось шепоче до Данила. Потім листає папери із значущою міною. Про себе): — "Так, так..."

(Лейтенантик з ентузіазмом потирає руки:
— "Буде орденок..."

Дає якісь розпорядження, відхиливши двері, і знову слухає):
ХУСТКА до Капелюха пошепки, поводячи плечима:
— Ну от... От, бачите?.. Казав же я вам: тікаймо туди...Як інші... Як той генерал Волосянкін, чи як його... Втікли б до німців... Треба рятуватись самим і рятувати Вітчизну від таких... Хіба ми з вами не говорили про це, не мріяли?.. А?..

КАПЕЛЮХ:

— Ух-х... (розгублений тремтить). Так, так... Він славиться своєю жорстокістю... Але ж друг!.. (Здивовано). Та він же сам... Я ж з ним був домовився — разом при нагоді здаватися й переходити...
ХУСТКА:

— Та що Ви-и-и?! Як, і він?!
КАПЕЛЮХ:

— Е-е... Нічого ви не розумієте. Ви ж знаєте — Ягода, Єжов та інші... хіба це не повчально було? Така й його перспектива, бо... Зачароване коло. І от — втекти з цього кола... Зробити кар'єру... Але він от...
ХУСТКА:

— Так, так. Він вас зрадив. Спровокував... Чекіст є чекіст.
КАПЕЛЮХ підозріло:

— Але... Щось... Щось мені здається підозрілим... Ніби він і не він... фуу, я, здається, збожеволів уже.
САШКО:

— Ей! Що ви там, контра, нюхаєтесь?!.
ТИП В КУЦИНІ:
(він дослухався пильно до розмови двох своїх колег. А тоді до Сашка).
— Товаришу майор!.. Товаришу майор!..

САШКО здипвався — до кого б то він? — та погляд його впав на табличку на стіні, що сам намалював, і Сашко посміхнувся про себе. Нахмурився:
— Ну?..

ТИП гаряче, трохи не вискочить з шкіри, по-підлабузницькі:
— Дозвольте мені слово! Дозвольте мені слово!..

— Ну, говори.

— Змова!.. Заговор!..

— Гм... Ану відійдіть окремо. Можете руки тримати вільно. В чім справа?

ТИП захлинаючись:
— Змова!.. Вони збіралися убити вождя і перейти до фюрера...
САШКО:
— А-а-а...

ТИП захлинаючись:
— І клевета!.. Вони кажуть, що сам генерал хотіли перейти з ними...
САШКО:
— Умгу-у... А ти хто? (Оглядає типа критично).
ТИП:
— Я начальник спецчасті при батальйоні 46-ї дивизії... (Засоромився свого вигляду). А це я так... розумієте... Для маскировки по долгу служби... І завдяки цьому я от викрив їх!.. Я начальник спецчасті.

САШКО глянув зкоса на Типа з безмежним презирством, примружив очі:
— А-а-а... (Значуще) — Спеціаліст, значить. (Радісно набік). — Полундра!.. Учоний провокатор!.. І сексот. І хам...Спеціаліст! От добре. (До типа). — Своє діло знаєш добре?

ТИП захлинаючись:
— Так точно. П'ять років служу. Всю Єжовщину одбув, маю орден.

САШКО:
— Ага. Значить, знаєш діло, раз маєш орден. Добре. Матимеш ще... Ось на папір (дає стос паперу), сідай ось тут (ставить стілець біля бічного столика).

ТИП послужливо, солодко примружився, як кіт:
— Я... я... я.... для партії... для... для....

САШКО: скосивши очі на типа, презирливо:
— С-с-котина... (так ніби до Капелюха). — О, ти будеш знати, що таке Енкеведе... (До типа) — Ось тобі папір і ти все напишеш докладно...

— Єсть, товаришу, майор! (Облизався).

— Щоб була мені тут вся їхня організація. Пойняв?

— Так... О, знаю, знаю. Не вперше.

— Що хотіли вбити Вождя...

— Ясно.

— Зарізати його жінку і потруїти дітей.

— Е-е... Не так би... У нього ж малих дітей нема.

— Що?! Ви забули свій фах! Що значить нема? Мусять бути, раз я кажу. Раз НКВД каже — мусять бути. І вони ось хотіли їх порізати та потруїти.

ТИП захлинаючись:
— А-а, так. Понімаю. Правильно, правильно...

— Отож... Що ось цей тип варив для людей кандьор з пацюків...

... Що фабрикував танки, які не ходять наперед, а тільки назад... І гармати, що...

ТИП:
— Емм... Алеж він не "ГЛАВТРУБОСТАЛЬ"...

САШКО:
— А хто, я по твоєму тут "Главтрубосталь"?!? Саме він тут є й "Главструбосталь"! Він тут є, як треба буде, й китайський імператор. Він сам у цьому признається. Доброволько. Ще й поклянеться іменем матері. Це, брат, Енкеведе...
ТИП:

— А-а, так-так... (облизується з ентузіазмом).
САШКО:
— Енкеведе не може помилятися! Раз Енкеведе твердить — значить саме так і було. (Подивився на "жертви") Чого позеленіли? Ви знаєте основний закон тії... як пак її, ага, — закон чекістської діалектики? Ні? Теж мені
(Повчально):
"Бітіє определяєт сознаніє!" Або ще другий: "Ліпше поламати ребра ста невинним, ніж пропустити одного винного".
Ясно? (Дивиться значуще на дядька). — Як будете самі отакими начальниками (кивнув на дядька) — інакше будете міркувати...
ТИП услужливо:
— Хе-хе... (про себе) — "Єсть ще орденок!" (аж зажмурився).

САШКО:
— Ну, от. Далі:

... Що цей шкідник і компанія знарошне малював неправильні мапи, — Берлін поставив на тисячу кілометрів убік, а Київ і зовсім чортій куди дів — приписав до якоїсь України...

... Що через нього в колгоспах коні не ходять на партійні збори, а діти родяться зовсім голі і без чобіт...

І так далі, і так далі... Ну сам знаєш... Спеціаліст.

ТИП захлинаючись:
— Єсть... Будьте певні... Через мої руки тисячі, мілійони перейшло. Та не таких.

САШКО:
— Ну, ось...

КАПЕЛЮХ:
— Дозвольте...

САШКО:
— Мовчать!..

ДАНИЛО:
— Пиши... Пиши... Враг...

САШКО:
— Він зараз буде писати.

КАПЕЛЮХ благально заламує руки:
— Але ж все неправда!

— Гм. Дурень. Єрой називається. Хе... Ти мене молокососом називав. Сам ти молокосос. Та ти знаєш таку установу, де твоєї правди не потребують? Де мають свою правду, а твоя правда до лампочки. (Стукнув кулаком). Так потребує страна і партія! — От тобі і вся правда... Що то в тебе за форма, якої часті?

КАПЕЛЮХ:
— Я спасаюсь...

САШКО:
— Знаю. Але це тобі не вдасться. Отака твоя й правда. Яку надінуть тут, таку й носитимеш. Хе... (Враз люто): Хто перед тобою сидить?

КАПЕЛЮХ:
— ...я... я...

САШКО:
— Ти стоїш, дурню. А сидить хтось інший. Той, що вас на шматочки різав би. Враги народа. (Люто):

"Великий конвеєр" знаєш? Ні? Це як сорок днів і сорок ночей на допиті без перерви і без води, і без медикаментів, щоб юшку замивати... Не знаєш?.. Молокосос.

А "снаряд" знаєш?.. Це як саджають на гарматний набій задком, так, як колись козаків на палю... Не знаєш?... А "біфштекс", як наб'ють тобі м'яса ззаду і місяць не можеш ні сісти, ні лягти, — знаєш?... Ні?

А "еполети" — це як насічуть тобі лінійкою котлети на плечах, — знаєш?..

А"противогаз" знаєш?..

А. Що в ГЕПЕУ зробили з Блюхером, знаєш?.. А то ж Блюхер був, а не така гнида, як ти! Е, нічорта ти не знаєш... Єрой!

Сабурову Дачу знаєш?.. Це як місяці ти кавчатимещ ; нявчатимеш на тортурах і так образуєшся, що тебе одвезуть потім на Сабурову Дачу. Не знаєш?.. Нічого, він он (кивнув на дядька) — знає... О, він усе знає.
(Люто) і Ух, ти!.. Враг народа!..
(Бере зі столу стос паперу).
КАПЕЛЮХ.
— Дозвольте-те-те... витерти пі-пі-піт...

— Нільзя! Стій так. Це тобі ЕНКЕВЕДЕ, а не салон красоти... Так ось (водить папером перед носом "жертви" і карбуючи кожне слово). Ти ось тут усе напишеш. І він також..
КАПЕЛЮХ:
— Але, дозвольте...
— Мовчать! Ти тут усе напишеш!
— Але...
— Мовчать.! Усе напишеш! Ясно?
— Ал...
— Мовчать!.. Все напишеш! Ясно?!
КАПЕЛЮХ схилив голову, зломаний:
— Ясно...
САШКО:
— Що?
КАПЕЛЮХ крізь сльози:
— Ясно, я... Так, я все напишу...
САШКО:
— І ти у всьому щиро признаєшся... у всьому тому, що отой пише. Чув же? І запишеш всіх своїх знайомих. Всіх.
КАПЕЛЮХ і ХУСТКА:
— Но... но... но...
ДАНИЛО до машинки:
— В крові плаватимеш!.. У власній крові плаватимеш!...
САШКО:
—От...Не "но",а "тпрру". Чув? У власній крові плаватимеш. Тож пильнуй, щоб не було заглибоко. Ха! Тут тобі не бал з дєвочками. Ти ще не плавав? У своїй?.. Не в чужій, а в своїй?.. Знаєм ми вас.
КАПЕЛЮХ знітився, хлипнув:
— У мене мать... бідняжка...
САШКО визвірився:
— А у нього (на Данила) хіба нема?.. А у мене — хіба не було? І через вас гадів утратив... Ти, може, скажеш, що це не Я, а ТИ тут ГЕПЕУ? Або, що то не ТИ, а Я зрадив народ, утік от... ще й одежу заграбував?
КАПЕЛЮХ:
— Але ж всі утікають...

— А-а, ти ще й клевещеш?!.
— Ну... ну ми напишемо... Ми все напишемо... Все...
САШКО:
— Ну, от, бач. Тебе ще й не били, а ти так гарно розколовся, по саме тпруті. Сам у всьому признався і ніхто тебе й пальцем не чіпав. Тепер тільки запишеш все, оте що я говорив, на папері і у всьому ще ліпше признаєшся... Так вимагає страна і партія. Ясно?
КАПЕЛЮХ хлипаючи:
— Але ж...
ДАНИЛО:
— До лампочки-я!!

САШКО:
— Чув? У нього є своя правда... у нас є своя правда. А все інше "до лампочки", І в Енкеведе своя правда. А про твою Енкеведе не питало й не питає, й не потребує її.
(До лейтенантика, що стояв весь час, як ідол).
— Забрати їх! в льох!

Л-НАНТИК весело вищірившись:
— Там уже повно!. І в другім повно! Готуєм третій. Отаких супчиків, як карасів. Ну, давай виходь!.. Руки!!.. Руки!...
САШКО до типа:
— Ви — теж... Там будете писати. Та пам'ятайте: за щтру
працю матимете орден. За зраду — гроб з музикою.
ТИП:
— Не безпокойтесь...
(Всі виходять).
КАПЕЛЮХ (виходячи, заломано, безнадійно):
— Так, так... Це ЕНКЕВЕДЕ... Я це знаю. О, Боже, як це все знайоме... рідне... І я ж сам став його жертвою.
11
САШКО до лейтенантика:
— Здайте їх і швиденько зайдіть сюди.
Л-НАНТИК одкозирявши хвацько:

— Єсть! (Вийшов).
12
САШКО сам, тормосить чуба:
— Ху-у... Хороша школа — тюрма! Скільки наук я пройшов!! Га! Пішла наука в діло...
13
Л-НАНТИК входить:
— Приказано зайти. Я слухаю (дивиться на Сашка побожно, захоплено).
САШКО тормосить чуба, напружено думаючи:
— Так... Об'яви їм всім, що вони будуть розстріляні. Судитиме заочний трибунал.
Л-НАНТИК:
— Єсть!!, (про себе) — Весела роботка!! Ех (підморгує на Сашка), молодий та, видать, ранній. Дійсно — "Чудо двадцятого віку "!! (Виходить).

14
САШКО:
— Ех-ма, ти Колима!.. Ух, здорово получається... А тоді ми їх всіх приговоримо до розстрілу. Хай потіпаються. А тоді помилуємо, проголосимо амністію — і в армію!!. Сформуємо свою армію! Генерал є!.. Всіх туди. Хай кров'ю "іскуплять" свою провину... Та я-як двинемо!!. Я-як ударимо!!! Та як прийдемо у свій Київ!.. Німців і всіх інших заженемо на піч. Прийдемо у Київ і, брат, таку свою республіку зробимо! Свою!!.
Хто на Колимі? — додому!.. Оддихай!
Хто на Соловках? — додому!..
І Печори... І з Котласа!.. І з Мурманська... І Сєвлаг... І БАМЛАГ... І ДАЛЬЛАГ... І ВОСТСИБЛАГ... І... і... і... і... Ой-йо-йо-йо!!!
А Хамулу неодмінно повісимо. Ху-у!. Здорово виходить!
А дядька Данила зробимо начальником нашого ГЕПЕУ! Він їх усіх порозколює, та хіба ж так! Ге!... Що ми, — даром вчились? Ух! Держись, Сашку!..
(Гарячково ходить по кімнаті, торсаючи чуба, збиваючи шолом то на лоб, то на потилицю).
Швидше б тільки!

(Підходить до дверей нетерпляче. Відхилив. Владно):
Покликати лейтенанта!
15
Л-НАНТИК вскочив:
— Слухаю!
САШКО:
— Доставити сюди спирту або горілки. Побільше!
— Літр? Два?
— Відро!.. Два!.. Три!..
— Там стоїть цистерна. Ром, кажуть.
— Набрать з цистерни... І побільше шклянок!
— Єсть!... (вийшов, знизуючи плечима здивовано).
16
САШКО:
— Чорт!.. Ех, якби це мені пару наших хлоп'ят! Наших з Колими!
ДАНИЛО — дивиться на машинку, зітхнув, кутається. Щось мурмоче...
САШКО:
Спіть, спіть, дядьку Даниле! Спочивайте. Бо попереді ділові..
(Але Данило починає перекладати машинально папери — сюди й туди, і назад, ворушить губами).
17
Лейтенантик і два стрільці — підпилі трохи — приносять троє відер з питвом і повен поділ шинелі шклянок. Виставляють все на підлозі, на вікнах, на столі.
САШКО про себе:
— Хе. Понализувались, як блощиці. "Родіну" проп'єте. (До лейтн.) — Ну, ви їм оголосили?
Л-НАНТИК:
— Так точно, оголосив!
— Багато їх там?
— Як на Луб'янці за Єжова!..
— Добре. Ну й що? Небійсь паніка?..
Л-НАНТИК усміхається:
— Та є трохи...

САШКО: — добре... А тепер — ведіть їх сюди... Ні, не всіх, не всіх, л самих старших, різних начальників. Всіх, которі дезертири. Та підсилити конвой, щоб не розбіглись. А як приведете, конвой лишите навколо штабу на варті.
Л-НАНТИК — Єсть! (і підморгнув) — В НКВД не розбіжаться. Ходять, як овечки. Смирні-і... (вийшов).
18
Сашко розставляє два стільці обабіч Данила. Підтягає кулемет і ставить збоку. Бере великий, списаний кимось папір і кладе на стіл. Зробив репетицію мімікою, ставши у позу, як то він читатиме вирок Потім взяв відро і поналивав у всі шклянки горілки, розставивши їх рядочком на лаві. За дверима:
"Увага!!" — брязкіт зброї, клацання закривок.
Сашко зайшов за стіл і став лицем до вікна. За дверима: — "РУКИ! РУКИ ЯК ТРИМАЄШ!?!" — Сашко машинально заклав руки за спину по-арештанські і похопився:

— "От, чоррт!.. (Покрутив головою). От школа!!."
Відчинилися двері. Вскочив ляйтенантик, а за ним ТИП з купою написаних паперів. Потім почали входити черідкою, схиливши голови, із закладеними за спину руками "арештанти". Перший — Капелюх, потім Хустка, а за ними інші. Чоловіка з 15-ть.
Стали, як вівці.
САШКО, витримавши довгу павзу, обернувся. Всі ще нижче опустили голови.
ДАНИЛО гарячково листає папери, вшнипивсь в них маніякальним поглядом.
САШКО:
— Гм... Я бачу, що ви вже всі вмерли.
ТИП розпучливо:
— А... а Я?!... (трусить паперами і робить знаки).
САШКО:
— І ти.

ТИП простягає папери, трусячись:
— Але ви прогляньте... Ви прогляньте... (Хапається за голову). — Як же це?..
САШКО:
— Знаю. (Взяв папери недбало і поклав їх на стіл) — А так:
— Мурин зробив своє діло — мурин може йти геть... Така твоя доля. (До всіх). Хто є тут командири і всякі начальники — прошу піднести руку. (Всі мляво підносять руки до гори). Добре. Руки на місце... (Зітхнув). А тепер — вип'єм за ваше здоров'я. Ну-ну... не тремтіть. Більше смерті нічого не буде. Беріть он — пийте он.
(Ніхто не рухається. Сашко сам взяв дві шклянки і підніс Капелюхові й Хустці. Зробив знак лейтенантикові, — той швидко роздав шклянки всім іншим. Сашко, глянувши на Данила, що гортав папери):
— Товариш генерал частує вас і бажає вам всього найкращого. Ну... (П'ють, деякі цокаючи зубами).
Л-НАНТИК потішає:
— Ну-ну. Уявіть собі, що впала бомба і вас вже немає, а це ви п'єте надурняк.
САШКО:
— Авжеж... (Заходить за стіл і урочисто бере папір).
Л-НАНТИК в двері і до всіх:
— Увага!!!..

САШКО:
— Ну, от... (і карбуючи слова) — Іменем військового польового трибуналу — вас усіх приречено до розстрілу!.
(Хтось упустив шклянку. Хтось захлипав стримано, істерично. Хтось застогнав).

САШКО:
— Гріхи ваші великі й незчисленні!.. Але... (подивився на Данила. Потім скрутив папірурурку і видобув сірники. Підпалив.)
— ... Генерал приказав вас помилувати... Під свою відповідальність... К чорту такий трибунал... Ми хочемо!...Ми віримо... що...
(Всіх вибито з рівноваги. Капелюх хапає ротом повітря, щось хоче

сказати й не може сказати. Хустка кидається до нього обійматись. Хтось плаче).
САШКО запалившись і стукаючи кулаком по столу:
— К чорту такий трибунал!!! І такі порядки!!. Ми... Ми... (Хтось крикнув — "Ура!.. " Всі підхоплюють:— "Ура-а!!!.. "Лише лейтенантик розгубився, а потім теж кричить з усіма "Ура!"хапає відро і наливає —шклянки. В нього віднімає відро Капелюх і сам наливає тремтячими руками та роздає. На його знак всі враз стають по-військовому в три лаві, роблять "струнко", позір на Капелюха... але слово забирає Сашко).
САШКО — вхопивши шклянку і скочивши на стілець:
— Годі!.. Досить страждать! Досить позорища, яке ми бачили і — самі творили!..
Ми вам проголошуємо амністію!!. І прощаємо всі ті тяжкі гріхи, в которих ви призналися...
А за це ви мусите доказати, чого ви варті!.. — Ми вас приймаємо до армії. Але не до тієї, що утікає, а тієї, що настапає! Що мусить наступати!!. Ви мусите скупити свою провину перед нашим народом... І всі мусять скупити провину... Особливо ті, що втікли вже до Уралу... Генерал вас поведе! До перемоги над усіма ворогами, і ви мусите бути сліпо йому віддані і вірні...

КАПЕЛЮХ кричить:
— Ура-а!!. Ура генералові!!.
(Всі підхоплюють. Сашко диригує тими вибухами гістерії).
КАПЕЛЮХ:
— Ах Боже мій!... Ах Боже мій!., (зворушено кидається до всіх, плаче) — В перший раз!.. В перший раз бачу СПРАВЕДЛИВЕ НКВД!!. Це ж мій друг!.. Це ж мій друг!!. Наконєц-то із нєго показался человєк... Ур-р-ра!!. (Істерично). Чєловєк вєдь!!!.. Урра!!.
ГОЛОСИ:
— "От генерал!" "У вогонь і в воду!..." — " Ми за нього У вогонь і в воду!!." — "Веди нас!.." — "Клянемось!!" — "Ура-а!!".

САШКО в захопленні розмахує руками і від щирого зворушення нічого не може сказати...

ГОЛОС:
— Музику!!! (Хтось ухопив гармонь і урізав "Туш". А потім зразу "ЯБЛУЧКО")
ГОЛОСИ:
— Місця!.. Дайте місця!!. (Вихоплюється два танцюристи танцюють "Яблучко ". Люди п 'ють горілку, черпаючи її шклянка. з відер. Хтось сів на кулемет, уже підпивши, і приляпує руками Інші теж приляпують. Сашко притупує, не витримує).
САШКО:
— Ех! Хіба ж так!!. (Скидає шинелю, танцюристи дають місце)
— Хай живе наша армія!!.
(Сашко танцює "Яблучко" по-моряцьки, під загальні вигуки захоплення).
19
В розпалі танку вскакує стрілок і мельдує, засапавшись:
— Впіймали Летючого Голландця!!.
САШКО танцюючи:
— Помилувать!!.. Всіх помилувать!.. І до нашої армії!!.(До музики): Піддай. Полундра!..
(Стрілок виходить, а за ним вибігає ЛЕЙТЕНАНТИК. По хвилі вскакує назад).
Л-НАНТИК мельдує весело, на всю горлянку, покриваючи музику:
— Так що прибув наш начальник штаба з усім гамузом. І начальник особого відділу з танковим дивізіоном!
(Замішання).
... Розшукують нас, розшукують товариша генерала-(Дурнувато-радісно)
— і знайшли-и... Ідуть сюди...
САШКО завмерши на півколіні, ніби громом уда рений:
— Що!. Га?!
ГОЛОСИ за дверима:
— "Пропустіть..." "Пропустіть..."
Вступає СТРІЛОК — мельдує:
_ Летючий Голландець!.. (Додає) — Который помилуваний...
ДІВОЧИЙ ГОЛОС за дверима:
— Де Він?.." (слідом за тим вступає ОКСАНА в бойовій уніформі танкіста, озброєна гранатами і пістолем. Козиряє до всіх, кинувши байдуже —

"Летючий Голландець" — І когось шукаючи очима). Де Він? Я його мушу бачити... Я хочу бачити першого справжнього генерала! нашого ... Мого генерала... (І раптом завмирає, вглядівши САШКА й ДАНИЛА. Вражена):
— Сашко?!?. Данило?!?... Боже мій!... (Мацає голову) — Що це?!. Бомбить?!? Га?!.
Замішання. Здивування. Вибухи обурення...
ГОЛОСИ:
— Афьора!!. "Аферисти!!"
— "Пугачов!"
КАПЕЛЮХ вражено, аж присів:
— "Ето какіє-то хохли-и-и!.. (вибухає наглою люттю). Самозванец!.. Самозванец!.. (Б'є себе по лобі і знову присідає). Ха-а... Да вєдь ето же какой-то ПЄТЛЮРА-а-а!!!
(Хтось спантеличено підхоплює, покриваючи всіх):
— ПЕТЛЮРА!!. ПЕТЛЮРА!!!.
ХУСТ КА і багато хто радісно:
— Га!!? Що!?!
— Де ПЕТЛЮРА?.. Де ПЕТЛЮРА?..
— Ху-у... Нарешті!.. Ну, слава Богу!..
Вскакує стрілок і мельдує, повернувши лице до відкритих дверей. Всі завмирають.
— Начальник штаба і...
НАГЛА АЛЯРМОВА СИРЕНА І КРИК ЗА СЦЕНОЮ:
— "Самольоти!!!!. Бойова ескадрилья!.. Курс на нас!!! ЗАХОДЯТЬ НА БОМБЬОЖКУ!!! Спасайся-а!.. (Сірена реве) —
Півхвилини на схорон!.. (В тон входить рев літака, що десь пікірує. Сірена реве, і в її шумі нагло починають рватись
бомби. Сперш здалеку. Ближче... Ближче... швидким наростаючим темпом. Паніка).
КРИК:
— Лягай!!! (Але ніхто не встиг) —
Страшний вибух! Струс. Дим. Сполохи блискавок. Темрява. Гул бомбардування, що віддаляється.
(Пауза).
САШКІВ ГОЛОС — мечеться в темряві:

— Товаришу генерале!.. Дядьку Даниле!!. Ой, дядьку Даниле!.. Та дядьку ж... Де Ви?!
(Мечеться і зупиняється на авансцені. З розпукою і жалем):
— Х-ху-у... Чорт!.. ЗА МАЛИМ НЕ СТАВ МАРШАЛОМ!
Перша завіса.
III
ГОНТ. Синє світло. Попри завісу пробігає САШКО, схопившись за оглушену голову:
— І книгу загубив... О, ЙОСИПЕ ШВЕЙКУ!! ЙОСИПЕ ШВЕЙКУ!! Розбомбили ідоли!.. Як же я сам тепер буду?"
О, Йосипе!.. Ой, Йосипе Швейку!..
Завіса
Розділ ЧЕТВЕРТИЙ
I
Гонг. Зелене світло.
САШКО: — несе курку:
— Га!.. На цілу область одна курка!.. І ту я забрав. І тепер
— ціла область плаче. (До курки, пестить и). Моя така... Рябесенька... Га! Курка! От чудо!

Я їм кажу — організуємо державу — після "побєди" — теля віддам за курку, бо без цієї курки не буде діла. А вони кажуть — "Пробі!!. Як же ж держава потім буде без курки?! Вона ж у нас п'ять років одна-однісінька! Сам голова облвиконкому оголосив був її "державною соціялістичною власністю, недоторканим майном мірового пролетаріату", ще й видав наказ: "берегти під страхом смертної кари. За — не тільки там якийсь камінець — а навіть за те, щоб кишнути на неї — тюрма і каторга! Багато так людей наложили за неї головою, як шкідники і диверсанти.."

І вже ж так її берегли, щоб не дай Бог, не здохла, або хто не отруїв, бо тоді б перевелись кури в усій УССР... Берегли і не давали навіть глянути — яка вона. А яєчка збирали для самого вождя... Люди з розпачу почали вже приручати горобців. І вже навіть був стахановець, що дістав орден за рекордні успєхі... Ха!.. Цирк!..

А тепер голова облвиконкому втік — а курка не втекла. Забув у паніці. І не міг вже її ані розстріляти — ніколи, ані пішки за Урал погнати — дуже медлєнно йде.

(Курка пручається).

Ну, чого ж ти пручаєшся.! Я ж тебе не на евакуацію і не в Гепеву несу. (Чухає голову) ... От задача!... — Пустити тебе, бо жалко цілу область і цілу Україну, — так все одно Гітлер з'їсть, або той... то пак голова облвиконкому. Не пустити... Гм... Хоч круть, хоч верть... Ні таки, хай вже ліпше на тобі скінчиться курячий рід, так хоч за ідею. А ми тобі поставимо пам'ятник і складемо про тебе пісню... Ну-ну, Моя така... Не пручайся. Кажу ж, що я тебе не в Гепеву несу.

КУРКА: "Куд-куд-куд-куда, куда?!"

САШКО сумно:
— В "полєвой лазарет". От куда. Там народ... Там генерал умирає... (похнюпився). Без тебе він, мабуть, так і не прийде До пам'яти. (Йде геть).

Гонг. Відкривається завіса.

II

1
Селянська хата (кімната) з присінками направо і з виходом до хатини наліво. Двері з присінок відчиняються всередину. На них таблиця — великий червоний хрест і напис "ПОЛЄВОЙ ЛАЗАРЕТ". Такий самий напис в хаті на стіні просто. Плякат прибито над вікнами, до половини закриваючи старі образи. В хаті ніяких меблів. По-під стінами настелено соломи, вилежаної, потоптаної. Лише посеред хати стоїть похідне ліжко, а на нім лежить нерухомо вояк із забинтованою шинелею. Покритий рядном, а поверх — генеральською головою. На соломі валяються

покинені бинти і ріжні військові речі, там, де лежали перед тим хворі. Біля виходу в хатину — столик, заставлений медикаментами.

Далеко чути приглушену безугавну канонаду і гуркіт бомбардування, — в хаті деренчать вікна від вибухів.

Одчинивши сінешні двері, через хату перейшла збентежена медсестра. Глянула на нерухому людину, похитала головою —"Вже, мабуть, умер" — і кваплячись, пішля в хатину... По якімсь часі вийшла навшпиньки, одягаючись, з протигазом, торбою, однію рукою хапливо тикаючи в рукав шинелі. Зупинилась. Глянула. Витерла очі... І вийшла, тихо прикривши за собою двері. В сінях — кинула протигаз, повідрізала відзнаки, кинула в куток свій шпитальний халат і пов 'язку
і зникла...
По хвилі — людина на ліжку ворухнулась. Зітхнула тяжко, мов би прокинулась від тяжкого і довгого сну, і помалу звелась... Лише тепер можна пізнати, що то Данило. В білій сорочці, але нероздягнений.

ДАНИЛО говорить нормально, тверезо і логічно:
— Ху-у... Довго... Ох і довго ж я спав!... Аж голова гуде!--(Хапливо дивиться на руку, там, де мав би бути годинник, говорячи) — Проспав... Ачей в школі діти давно зібралися, а вчителя нема... Стій-стій! А де ж це годинник?!. Фу-у-у... Та його ж, пак, відібрали при арешті, а це ж тюрма-(Блукає очима по всьому і дедалі більше дивується. Мацає голову, потім дивиться на руки. Знову мацає) — Що?!?! Де ж це я.?.. Гм... А-а... (сміється нервово, зневажливо): — На Сабурку запроторили!.. (Несподівано його погляд падає на генеральську шинелю з орденами. Він приголомшено торкає її рукою. Широко витріщає очі і знову мацає голову. Йому стає гаряче). Ху-у...У мене, здається, волосся стає дуба. Здається, я збожеволів-от тобі й на!.. Так, так. Не витримав, значить, "великого конвеєра"... (Трусить головою і мацає її з усієї сили, сичить від болю)... О!?. А хто ж це мені голову розсадив?!. А-а, це ж Попов. От враг, таки доконав свого... І на Сабурову Дачу запер. (Оглядається). Нормальну людину і — на Сабурову дачуі?. (Розпачливо і уперто). — Ну,

ну! То ми ще подивимось!.. (Шукає очима чогось). — А де ж моя одежа?!. (Слухає канонаду). — Гримить... На дощ, либонь...

2

В присінках з'являється Сашко.витираючи ноги, сам до себе:

— І не вража тобі курка, га! Втекла таки. І тепер, можна сказати, вже справжня самостійна курка! Вільна і незалежна. Ш-Ш-Ш-ш... (Вглядів хустку "пов 'язку " і халат сестри). Боже... Генерал вже, мабуть, помер... (Квапиться. Обсмикується. Стукає тихенько і — рішуче входить).

ДАНИЛО вражений, довго і пильно дивиться. Нарешті впізнав:
— Сашко?!?!?!?!!.

САШКО зрадів невимовно, але офіційно став на струнко:
— Так точно! Це Я, товаришу Генерале!

ДАНИЛО оглянувся, не второпав:
— Що, що?.. (І знов до Сашка) — Та ні, це ти чи не ти?!. А який ти великий став!..

САШКО :
— Так що на війні люди ростуть, дядьку Даниле! А це Я достоменно і точно, товаришу генерале!..

ДАНИЛО вхопився за голову:
— Що ти за чортівню мелеш?! Який генерал? Хто? Де?.. На якій війні?!?!
САШКО:
— Та як же ж! Ви ж генерал, а я ваш адьютант (бере під козирьок) — Сашко Прохода! І воюємо проти всього світу. А нащот війни (саме бомбить десь) — чуєте?!.

ДАНИЛО слухає:
— Д ійсно... (Мацає голову).— Ти... Якби я був забобонний, то подумав

би, що я збожеволів або що без відьомських фокусів тут не обійшлось... Алеж я нормальний... Сашко?!
САШКО:
— Абсолютно! Точно! (Набік радісно). Як і я!... Одужа!!! Ура!.. Правду казала тоді Оришка про того парубка!..Ух! Аж тепер я маю справжнього генерала... Вийщов з0 ремонту. Ха. (До Данила) — Не бійтесь. Все в порядку. Я вам все розкажу.

ДАНИЛО:
— Ану ж, ну... Що сталось?! Як же це і що це все означає? (Перемагаючи біль, встає напівроздягнений, починає взувати Сашко подає чоботи, сорочку військову, — Данило подивився знизав плечима та й став убиратись). Я тільки пам'ятаю що мені снився фантастичний сон — ніби я помінявся ролями зі слідчим і вів слідство... Там, на млині...

САШКО радісно:
— Отож, отож... Ми вели слідство... Ви саме той... (хотів покрутити пальцем біля чола та п зніяковів, а Данило слухає хмуриться то посміхається). Ну, а тут саме все відступає тікає, геть все кидає. А враг суне... Еге ж — один враг суне, а другий утікає, а ми посередині — ні в сих, ні в тих... Ждемо, як віл обуха... А тоді прибіг генерал один з помошниками — утікають з кітла... Попов отой самий... Егеж... Не схотів уже бути генералом — гайка відкрутилась. Ну й перевдігся у Вашу одежу та й драла. А ми тоді перевдяглися в його, бо були голі... Та й хтось же мусить бути генералом... І от Ви стали генералом, а я тоді став Вашим помошником в чині лейтенанта. Ну, й пішло... Діла закрутились, як на каруселі...

(Данило слухає приголомшений, роззявивши рота, не ймучи віри).

...Егеж... Нас здибали салдати тієї дивізії, якої Ви стали генералом, та й потягли з собою... "Вирятували"... А потім ми в них зробили ЕНКЕВЕДЕ, та хіба ж так! Ви всіх порозколювали. Дезертирів і прочих, генералів і начальників. Ух!.. Ха-ха!.. Потім ми цілу армію з тих

дезертирів організували... Я вам потім усе докладно розкажу, бо зараз ніколи (прислухається, як бомбить) — ач, війна кипить...

ДАНИЛО прослухавши все, тре чоло, морщить брови:
— Гм... Щось ти такого нагородив... Невже це правда?!. Га?. (Сашко гаряче хреститься. Данило дивиться пильно, пильно, кусає губи, та враз як не зайдеться реготом) — ха-ха-ха-ха!!. Що ж ти наробив, шибенику ти такий!, (мацає голову).

САШКО наївно, гаряче:
— А хіба ж то я?! Воно само так вийшло. Така доля. Увесь же світ геть здурів!.. І все наробили ті, що повтікали. А нам нема іншого виходу. І не було. Тільки війна! До перемоги! Дядьку Даниле! Ви ж самі так говорили колись, як ше я маленьким був і як ще ви... (запнувся) — Болить?.. Голова?..

ДАНИЛО:
— Та трохи... А так ясна, як ніколи. І аж гуде... Бо є чого. А хто ж це мені так її розсадив?

— Та бомбило ж. Я-а-к тарахнуло, тоді ж, на самім інтереснім місці... Ціла наша армія ляпнула. Тільки ми й уціліли...
ДАНИЛО:
— ... Аж гуде. Завдав ти їй роботи, шибенику.

— Та хіба ж то я, дядьку Даниле?..

ДАНИЛО заклопотано:
— Гм... Така, значить, доля, кажеш?
— Така.

ДАНИЛО звівся, перемагаючи біль:
— Ну, що ж... Доля не погана!... Гаразд... (Одягає шинелю). Раз так вийшло, то так, значить, мусить бути!., (розглядає себе, шукає очима

щось... Йде й в кутку розглядаі покидану зброю). Так, значить, мусить бути...

САШКО — радісно виструнчившись:

— Авжеж!..

ДАНИЛО:
— А "армію", кажеш, розбомбило?

САШКО мельдує офіційно:

— На трісочки! Все ляпнуло. Так що й шукати нас нікому. Лишилось тільки нас троє... Але нічого, — троє — теж армія! І мала армія може виграти велику війну! Хіба ні?

ДАНИЛО дивуючись, крутить головою:
— Шибенику... Здорово!.. їйбо!.. (Сміється). Ти — як Наполеон. І виріс... Коли ти такий став?!

САШКО:
— Я ж кажу... Так шо на війні люди ростуть, дядьку Даниле!.. Щоб оборонятись.

ДАНИЛО командує, сміючись:
— Спочинь!.. (Сідає). Знаменито!.. А тепер що ми маємо робити? Це що за вертеп, ад'ютанте?..

САШКО теж розташовується, скидає кашкета:
— Не думайте, що це конюшня. Це військовий шпиталь такий. Все вивтікало... А ми вас сюди й притягли... А робити що?.. Зараз будемо обідати. А потім — раз всі воюють, то що маємо робити МИ?.. Що має робити наша армія?! Нема викруту.

ДАНИЛО обхопивши голову, сидить... Потім:
— А хто ж той третій з нашої армії?

САШКО:
— Та Летючий Голландець же!..

— Хто? Хто?

— Ви пак не знаєте... Та Оксана ж!

— Яка?

— Та наша ж!

ДАНИЛО аж звівся:
— Що?!. Що?!. (Захвилювався, нахмурився). Ну дурій...

САШКО:
— Вона ж трактористка, так її забрали в танкісти, потім... Там ціла історія! Збунтувалася одна проти усіх у світі!.. А тепер вона з нами.

ДАНИЛО (знов не ймучи віри усьому, мовчки і довго дивиться на Сашка. Скептично і сумно хитає головою):
— Чи не думаєш ти, хлопче, що з дядьком добре в цурки бавитись?.. Ну, ну, крути далі.

САШКО в тон:
— Та хіба ж то я кручу?.. В світі такого накрутило без нас, що ой-га!.. А ми тепер маємо з тим усім давати раду...Цирк!..

ДАНИЛО по павзі, скептично:
— І де ж вона, ад’ютанте?..

САШКО зітхнув:
— Хто зна... Пішла заводити танк... ніяк не заведе... Техніка!., (зітхає задумано). Плаче...

— Хто плаче?

— Та... (похопився) — Гм... Техніка плаче... Гм... Пішла і от — нема... (хвилюється) — Думали, що ви вже неживий, думали везти вас додому хоронити з боєм.

ДАНИЛО дивиться пристально на Сашка...

САШКО зніяковівши:
— Піду шукати...
ДАНИЛО:
— Стривай. Треба обдумати все... (з-під лоба дивиться на Сашка).
САШКО:
— Я піду... Та де ж та сестра?.. У Вас он кров... Ей, сестра!! (Мовчанка). Втекла теж. От... (Дивиться якусь мить на спантеличеного Данила і сміється). Е, давайте будемо ліпше обідати, а там якось воно буде... Я вас перев'яжу. Тільки в мене от живіт запався з голоду...
ДАНИЛО:
— ... А ти ж кажеш, що ми в ворожому оточенні...

— Точно. Кругом, дядьку Даниле!..

ДАНИЛО знизує плечима, оглядає себе і знову знизує. Про себе:
— "Комедія якась?.. Забавка?.. Гра?.. (Мацає голову).

4

В сінях з 'являється СЕСТРА. Коли відкрилися двері, — особливо виразно чути гул канонади.
СЕСТРА в сінях:

— Не можу... А як він не вмер?.. Він же й по-нашому розмовляє і от — загине так... Не можу втекти... Мушу!..

(Чує гомін. Швидко підіймає з кутка і одягає халат та косинку, пов'язку. Входить. Побачивши Данила, зраділа і затурбувалась).

5

— Товаришу генерале!.. Ой, Боже! Та чого ж ви встали?! (Опустила руки і голову). А Я... хотіла втекти... і вернулась... Не можу...

ДАНИЛО — дивиться на сестру, потім на Сашка, потім на себе, хвилюється раптом, але опановує себе:
— Нічого, сестра! Я вже одужав.

СЕСТРА:
— Та ні, ні... Ви лежіть... Лежіть... Давайте я зроблю перев'язку. Ще ворог далеко... І сюди, кажуть, йде якась наша спеціальна моторизована частина...

САШКО аж шарпнувся:
— "Свинство! Це по нас!.."

СЕСТРА:
— ... Наступатиме, чи що.

ДАНИЛО:
— Так?.. Далеко?
СЕСТРА:
— Хто зна. Нічого невідомо. Може, й близько. (Злякано поводить плечима. Береться робити перев 'язку).
ДАНИЛО:
— В тебе руки тремтять... Боїшся?

— Ні, не боюсь. Тільки ж... як завезуть мене до Уралу. (плаче) — Матері шкода. Там такі старенькі, одні. Товаришу Генерале!...

— Ну ж?

— Скажіть, чи й я маю йти до Уралу?.. Хіба без мене?.. І чого всі втікають?! Чого все кидають і не б’ються. І старих і малих кидають...
САШКО:
— Не питай про це ні в кого... Бо буде біда...

СЕСТРА злякалась, плаче:
—Та ж хіба що?..

ДАНИЛО дивиться пильно, як та сестра ладна вже крізь землю провалитися:
— Де твій батько?

СЕСТРА схилила голову, знітилась і зблідла...

ДАНИЛО здогадавшись:
— На Сибіру?..
СЕСТРА ледве чутно:
— Так...

ДАНИЛО:
— А чого ж ти досі не відступила, не втекла з іншими?

СЕСТРА:
— Я... я... Я не можу... Ранених жалко... Я хотіла... так ранені от... (плаче) покинені напризволяще ж...

САШКО тихо:
— Ба... Ось де герой!.. І той у спідниці... (раптом нашорошився). — Десь гудуть машини??. Йдуть...

СЕСТРА послухала:
— Ідуть... (скінчила перев'язку).

ДАНИЛО:
— Дякую, сестро! А тепер... (Послухав тривожно, не подаючи одначе виду). Твоя роль скінчена, сестро! Я тебе звільняю... Демобілізую... Можеш іти до матері.

СЕСТРА зраділа та й збентежилась:
— А як мене зупинять?.. І розстріляють... Всіх розстрілюють...

ДАНИЛО:
— Стривай... (Шукає по кишенях олівця й паперу і... знаходить бланковий блокнот і документи. Дивиться на документи, переглядає вражений. Захвилювався — "Що-о??. Він!!! Овва..." — Дивиться на Сашка. Потім): — Ага, ось мій бланковий блокнот... Швидко одриває один листок і олівцем щось пише). Ось, маєш вільнення. Ще й на форменнім бланку. І машеруй додому. А я перейдеш поуз... наших,—тоді знищиш. Німцям не показуй.

(Дівчина швидко заходилась збиратися, гомонячи: — "Там є харчі... Ви ж голодні... А там є якась горілка, в хатині...")

6

Вбігає Оксана. Понура, стурбована. І стала...
ОКСАНА:
— Живий!!. І??. Боже ж мій!!. Данило!!. Живий і...САШКО перекривляє — "І...").

ДАНИЛОВІ перехопило дух; прошепотів:

— Оксана??! (дивиться на Сашка, на Оксану). Так значить правда!..

(А Оксана розгубилась від неймовірного, несподіваного, потрясаючого, — торкається до Данила, оглядає його, не ймучи віри своїм очам):
— Чудо... Ой, Боже!... Чудо!!.

ДАНИЛО так само пошепки:
— Так, чудо... (Наближається і бере її за руки, дивиться на них, дивиться в очі). Чудо... (І вона зазирає йому в очі... мацає голову... сміється... А потім припадає до грудей, не стримавши раптових сліз).

САШКО:
— От... Тоже мені армія!..

ОКСАНА в нестямі:
— Ну говори ж, говори... Як колись... Пам'ятаєш?.. Говори, Данилечку...

САШКО дивиться в стелю і втягає голову в плечі з жахом:
— Ну, зараз як та-арахне!!. Неодмінно... Завжди так на самім інтереснім місці...

ОКСАНА враз швидко відривається від Данила, тривожно:
— Увага!.. (про себе) — Отак... Завжди щастя приходить в парі зі смертю за плечима... І треба його брати з боєм..."(Застібає шолом гарячково). Увага! Ми мусимо негайно вихоплюватися звідси! Негайно!!. (Виструнчується і мельдує серйозно, офіційно, по військовому). Товаришу генерале...

ДАНИЛО робить жест... ,
ОКСАНА гостро, нетерпляче, категорично:
— Ні, я не жартую!! Я не жартую перед лицем страшної катастрофи. Ти мій, ти наш генерал тут, раз така наша доля... Мельдую слухняно: — Підходить моторизована колона! Ті, що врятувалися від вас, поставили все на ноги на ближчім відтинку фронту... Тут констатовано "зраду", диверсійну групу....

САШКО аж присів від обурення:
— І-і-і... От свинство, га!! Яка ж "Зрада" і кому??. І яка "диверсійна група"? Га? Ніякої моралі!.. Ми не диверсійна група. Бувають ріжні.. Ми армія!!! Що нас мало — то нічого.

ОКСАНА продовжує:
— ... групу, що становить зародок нео-петлюрівської армії...

САШКО:
— Ну, правильно... але — "зародок"... Таж ми не "зародок", а ми єдина армія, що найближче до фронту... Га, ми воюєм на два фронти!..
ОКСАНА
— ... На подавлення кинуто міцні з'єднання... Наказ за всяку ціну локалізувати...

САШКО — заспокоєно:
— Ага! Ну, от бач. А то жарти...
ОКСАНА:
— ...локалізувати і знищити, не шкодуючи засобів. Жду розпоряджень... (Знизивши тон) — Даниле! Ти ж був командиром у флоті... Керуй.
ДАНИЛО схвильовано і енергійно затягає й застібає пас, чіпляє портупею й кобуру з пістолем, взятий у кутку:
— Ех...Полундра, чи як там, Сашко, у нас на Чорному морі?.. (Сміється. Чіпляє "Фінку" на шию. Сашко допомагає вбиратися. Данило попробував надягти кашкет — не налазе, кинув геть, але Сашко підібрав, взявши його під пахву). Ну, що ж ... Війна? Добре! Приймаємо й проголошуємо. Будемо пробиватись. Життя, свободу і щастя беруть з боєм!..

САШКО теж швидко споряджаючись, дивлячись на Данила захоплено:
— От тепер підуть діла! А то Оксана рюмала... Ха!

(Б’є хвацько обцасами і стає на струнко):

— Зброя в порядку! Сашко Прохода — теж в боєвому порядку!
ОКСАНА так само на струнко:
— Танк "Летючий Голландець" — в боєвому порядку! Амуніції досить! Пального досить!
Танк веде Лейтенант танкових військ — Оксана Галаган!..В боєвому порядку!
ДАНИЛО тихо, але відкарбовуючи, мов би для себе:
— Командир в боєвому порядку. (Зосереджено, зціпивши зуби від болю, оглянув хату, глянув на сестру). Прощавай, сестра!
ОКСАНА:
— Курс?..
ДАНИЛО:
— Є один курс. Вперед!
САШКО тихо, про себе, зухвало:

— Ха... Всі проти одного і один проти всіх...

ДАНИЛО:

— На "Летючого Голландця" — швидко — марш!..

САШКО:
— ... Пішла наша армія!..
(Всі виходять, крім СЕСТРИ. Чути, як десь ревуть машини. САШКО на ходу вже):
— Ех-ма, Колима!.. Ха... На той світ заїдемо, а все одно вернемось!!.

7
СЕСТРА лишилась і стоїть посеред хати вражена. Зовсім уже виряджена в дорогу, лиш ще в косинці сестри-жапібниці. Сплеснули руками:
— Ох ...Наші ...Це ж наші!.. Боже мій... (сумно) — А мене не взяли з собою... (Стоїть розгублено. Потім знімає косинку, дивиться на неї, вагаючись, чи кинути, чи ні, і ховає до
кишені. Говорить значуще): — Нехай... Може ж, здасться...

(Запинається якоюсь хусткою і швидко іде геть).
Завіса

III

Гонг. Червоне світло.
Збіглися ДВА "ТОРБЕШНИКИ". Цебто ті люди, "торбешниками" в народі звані, що змобілізовані, але не обмундуровані, були гнані на фронт без зброї, а лише з власними "торбами " за плечима — "шукати свою частину"... Крадучись, озираючись і один одного не бачачи, раптом зіткнулися... Та й один одного перелякались.
ПЕРШИЙ:
— Е-е... Е... Той... Скажіть, чи не знаєте, куди пішла моя часть?.. Я часть свою доганяю (озирається).
ДРУГИЙ теж озирається:
— Ти... Чорт її знає... Я теж свою доганяю... (Заклопотано і з удаваним розпачем). Заблудив!.. Доганяю...
— Так ти ж не в той бік!!
— А хіба я знаю, в який бік вони розбіглися?!.
ПЕРШИЙ чухає голову і зітхає, випровдовуючись ніби та й скаржачись:
— От... Вигнали з торбою, ткнули пальцем уперед, — паняй, кажуть. Там десь знайдеш свою часть. На Урал держи... (Чухає голову й зітхає). А мапи не дали... А як я без мапи втраплю?.. От і заблудив...
ДРУГИЙ плюнув враз з досадою, збивши кашкета і витираючи піт:
— Хе... Не "валяй ваньку", хлопче! Ми, я бачу, по одному ділу. (Щиро, серйозно) — Ну, куди підем?..
ПЕРШИЙ щиро:
— Та отож... І сюди — страшно, і туди — боязько і ще страшніш. І там — чужі, і там не свої... Хоч крізь землю западись.
ДРУГИЙ:
— Якби ж знаття... (Чухає голову).
ПЕРШИЙ (озирнувшись, шепоче):
— Кажуть, — у Києві Петлюра вже...
ДРУГИЙ.
— Тю, дурню!.. (Хрестить його) — Схаменись. Та хіба ж то Петлюра мав з Гітлером шашні?!. Це ти думаєш, що ото... в 1939-му?.. Бог з тобою, де

про те написано?..
ПЕРШИЙ уперто, розпучливо:
— Кажуть! І Винниченко …Будуть проголошувати Україну…Самостійну значить…
ДРУГИЙ дивиться на нього з ніг до голови:
— Ти, я бачу, той… десь головою в бомбу трахнувся. Хто?!

— Та німці ж…
— Фю-і-іть… (свистить) — Як рак свисне. Ха-ха… (Понуро) — Вони вже раз проголошували, а це прийшли нагадували. (Ще понуріше) — Хе! До нашого берега що не припливе — коли не.. той, так скіпка. (Посмутились).

ПЕРШИЙ:
— Ну, куди підем?.. Заблудили ми з тобою.

ДРУГИЙ:
— Тут, брат, таке діло: хоч круть, хоч верть! Хоч до Ур без чобіт — далеко. Хоч до Берліна босяка — ще дальше.. Ех, ти…

ПЕРШИЙ:
— Якби ж знаття…

ЙДЕ СЛІПИЙ ДІДУСЬ З ПОВОДАТАРЕМ.
ОБИДВА:
— Дідусю! Агов!.. Звідки?

ДІДУСЬ:
— З Колими, дітки, з Колими. Три роки йшов… І три місяці біг… В УССР був — насилу втік… Та й добіг до Кобеляк.

ОБИДВА:
— Ну, як там?.. Що там у Кобеляках?!. Ви звідти?..

ДІДУСЬ:
— Звідти... (Та й махнув безнадійно рукою). Нова Європа.

ОБИДВА:
— Ну й як?!

ДІДУСЬ:
— Насилу втік...

— А тепер же куди?

— До Єрусалима! Може, пройду. Там, кажуть...

ОДИН свистить:
— От "проголосили"... І старцям нема вже місця!

ДРУГИЙ розпачливо:
— Ходім за ним. Він виведе...

(Зникають).

Гонг. Завіса.

Розділ ОСТАННІЙ
І

Відкр. перша завіса.

Гонг. Жовте світло.

На другий завісі намальовано велику свастику і написано "ХАЙЛЬ ЗІГ!" та "Хай живе Нова Європа!"

Йде СЛІПИЙ ДІД З ПОВОДАТАРЕМ-ДІВЧАТКОМ.

ДІД:

—Веди ж мене, веди...

ДІВЧА:

— А як спитають?!

ДІД:

— З Колими!.. З Колими!.. Три роки йшов... В УССР був — шсилу втік... В Новій Європі був — насилу втік... А це хочу до Єрусалима.

ДІВЧА вгляділо плакат:

— О?!?

ДІД:

— Що там?

ДІВЧА:

— Ух!.. Хрест великий якийсь, чудний! Всю дорогу заступив!.. І щось написано, не понашому...

ДІД:

— Ага! Ну це і є вже, мабуть, Єрусалим.

ДІВЧА:

— Діду! Діду! А там людину повішено!., (показує поза завісою).

ДІД радісно:

— Та то ж Христос розп'ятий... Ходім, ходім швидше.

(Йдуть швидко).

Чути — "Хальт!!!.."

ГОНГ. Темно.

II

Відкривається завіса.

1

Подвір'я Данилової МАТЕРІ. На місці хати — руїна, стирчать обсмалені ожуги та трохи димаря. На криниці написано — "НУР ФЮР ДОЙЧ", "Українцям брати тут заборонено".
МАТИ стоїть на руїні простоволоса і щось шукає очима в попелищі.
ЯКАСЬ ЖІНКА тихенько підійшла до криниці з відром,— хотіла набрати. Раптом перелякалась і мовчки втекла.

За сценою крик — Хамулин голос:

Хальт!.. Хальт!.. Всі хальт!.. Куди ви ховаєтесь!?. Хальт!.. (До когось) — Вони розбігаються... Вони ховаються...А-а-а, нова власть не подобається!?. (Наказуюче) — Всіх спиняйте!.. І всіх на збір — буду читати наказ!... Хто не з'явиться — буде повішений. Хайль Фюрер!!.

КІЛЬКА ГЛОТОК:
— Хайль!!.

— Хайль Нова Європа!!!

— Хайль!!.

— Хайль Остланд — сіреч Україна в Новій Європі!!!

— Хайль!!!.

— Ну, от... Я вам наведу порядки!.. Бидло!.. Досить уже...

МАТИ в тузі хитає головою про себе.

2

Виходе ХАМУЛА в формі й чині начальника поліції, з перев’язкою на рукаві — "Укр. ХІЛЬФСПОЛІЦАЙ". З ним — ПОПОВ, в формі німецького жандарма. І ще якийсь тип в німецькій формі, з перев’язкою "ДОЛЬМЕЧЕР" (перекладач). Два перших озброєні пістолями.

ХАМУЛА до матері:
— А-а-а! Ну ось ми з тобою й здибались... стара шкапо! Я ж казав... А ти знову на моєму подвір'ї? (Мати мовчить. Хамула єхидно). — Що ти?.. Горох визбируєш?.. А?..

МАТИ поволі підвела голову, глянула, похитала нею. Ледви чутно:
— На твоїм, сину... Визбирую... На твоїм...

ПОПОВ — б'є обцасами і, зробивши рукою салют по-німецькому:
— Пане шефе поліції! (Кивнув головою на матір). Хто така?

ХАМУЛА:
— Та ота ж сама... Що їй з сином тісно було в новій Азії, а ще тісніше, либонь, в Новій Європі...

ПОПОВ:
— А-а-а... Прибрати...

ХАМУЛА:
— Ясно... (Підступає до матері). Ну, що ти тут робиш, га? може, син прислав? Ти так і не скажеш, де він? Чуєш?! чи не пізнаєш, хто з тобою говорить?

МАТИ
— Ой, чую, чую... І пізнаю... Хоч ти й понімечився. Та ти на те й родився...

ХАМУЛА до Попова:
— Чули, пане Власенко?! Та відьма!

МАТИ продовжуючи задумано:
— ... Ще як я тебе няньчила, грудьми годувала, то дряпався... Та й потім допікав... Загребущий...

ХАМУЛА скинувся весь, наїжився хижо:
— Ха-ха— ха! Я знаю, чого ти шукаєш...

МАТИ
— ...Шукаю... Де ступали його ноженята... Де Оксанка руту саджала, а зозуля щастя кувала...

ПОПОВ презирливо:
— Ей, ти, старушка! Що ти шепчеш? Що шукаєш? Вчорашнього дня?

МАТИ крутить головою в забутті:
—Будь він проклятий!...

ПОПОВ:
— Чи позавчорашнього?

МАТИ
— Будь він проклятий!..

ПОПОВ мовчазно сміється, вишкірившись:
— Значить ти шукаєш завтрішнього?. Хе-хе... З сином, значить... Мєчти-мєчти... Не шукай, старушка, не шукай. (Свиснув і показав жестом петлю на шию) — Фю-і-їть... Нє било, нєт і... не буде. Нема!.. Нема для тебе завтрішнього...(сміється) — Разом із сином... Чуєш.? Із сином... Нема!!.

МАТИ стрепенулась, не дочувши в розпачі, заламує руки:
— Нема ...Данилечку ж мій, Данилечку... Сину-сину!! (Зів'яла).

ХАМУЛА пробує ногою землю радісно, хижо глянув на матір:
— Я знаю, чого ти шукаєш. Знаю... І ти вже своє — знайшла... (Щось шепоче до Попова, той значуще киває головою знов зробивши коло шиї жест, і салютує. В цей час вискакує ПОЛІЦАЙ).

3

ПОЛІЦАЙ салютує та:
— Пане шефе! Всіх зібрали! Куди їх?
ХАМУЛА:
— Сюди.

ХАМУЛА до матері:
— Отже...
4

(Поліцай вискакує).

І вивели посіпаки ЛЮДЕЙ. Зігнали, як табунець овечок, старих і малих — змучених, горем убитих. І збились вони купкою, і стали, попускавши голови:
СЛІПИЙ ДІД З ПОВОДАТАРЕМ:

ДІДУСЬ, що читав у другій дії афішу, якою "ворота зіпсували",
СУСІДКА, що помагала матері молотити горох,

СЕЛЯНИН ЧИЧАЙ,

СЕСТРА-ЖАЛІБНИЦЯ,

ДВА ТОРБЕШНИКИ,

БОЄЦЬ, що біг "на Кобеляки", і другий, що біг на Ромни чи на Ростов — обидва вже з тавром — "КРІГСГЕФАНГЕНЕР",

і ще КІЛЬКА ДІДУСІВ та БАБУСЬ.

І оточили їх посіпаки, ставши на варті, як на трибуналі, І вийняв ХАМУЛА папір з чорною свастикою, гордо підніс його, глянув і, передавши ДОЛМЕТЧЕРОВІ його, крикнув до всіх:
— АХТУНГ!

І витрунчились всі посіпаки, з Хамулою на чолі, салютуючи Руками. А люди ще нижче похилили голови.
І прочитав папір долметчер:

"ХАЙЛЬ ВЕЛИКОМУ ГІТЛЕРОВІ!!!"

(І всі крикнули "Хайль!..", лиш люди ще нижче похилили голови).

— ВЕЛИКИЙ ФЮРЕР каже тобі... переможений і тому врятований нами, фольке, що говорить по-малоросійські (сіреч по-українськи!) Фольке трудолюбивий, але побитий страшною заразою, яку треба лікувати тисячоліття.
Ви зобов'язані Фюрерові до смерті за звільнення і за приєднання до Нашої Нової Європи, за це ви тій Новій Європі мусите віддати все і себе на віки вічні.

Ви хотіли землі?— Ви її матимете. Тільки ви мусите чесною і неполегливою працею довести своє право на неї. Мусите трудом заробити її....
Ви хотіли Свободи? — Ви її матимете. Але мусите довести, що ви її гідні; ви жили в Азії і, як нижча раса, не знаєте, для чого вам потрібна Свобода, і не можете користатись нею. Вас навчать, Свободу вам дасть

лише Нова Європа Великого Фюрера, якщо ви заслужите бути в ній...
Ви хотіли Державу? — Ви її матимете, але — не забувайте, що тут пройшли Великі Армії Великої Дойчланд! Німецький вояк ...і ваші ліпші люди... забезпечать вам державу, якої ви ще не мали, бо самі ви не здібні нею керувати і її мати...
І нарешті — Ви робили колись Революцію і спричинили большевизм. І на вас лежить відповідальність за це перед історією і перед Фюрером, і лежатиме доти, аж поки ви не заслужите прощення і Фюрер вас не простить. Покутуйте...
Німецький вояк за вас проливав кров, святу арійську кров! Тож вважайте за честь і священний обов'язок чистити чоботи німецьому воякові...
Кожен з вас, відданий Фюрерові, — буде нагороджений і піднесений. Кожен непокірний — повішений...
А зараз за це Фюрер кличе вас і ваших дітей будувати Нову Європу!
ХАЙЛЬ ФЮРЕР!!!
І крикнули всі посіпаки "Хайль!!.", а люди ще нижче опустили голови, лише хтось схлипнув. А долметчер закінчив:
— ХАЙЛЬ "НОВА ЄВРОПА!!!"

І всі крикнули "Хайль!!. " А люди ще нижче зломилися.
Тоді вискочив наперед ХАМУЛА:
— А-а!.. Бидло!!. Мовчите?!. А-а-а... Свободу вам?! Земельку вам?! Україну вам?! Ха-ха-ха!!! Нахапалися вже раз були і понажиралися — вся шантрапа і голота — як блощиці, — аж поки не придумали на вас Колиму та Печору ...Ух!!. (Б'є себе в груди). Земельку вам?! Україну вам?! Ух! Хам'йо!! Смердюче бидло!.. (Визвірився). УКРАЇНА ПОТРЕБУЄ БИДЛА, а не таких хазяїв!.. Нова Європа потребує бидла!..
Довго я терпів (б'є себе в груди)... Земельку вам ще й Україну вам, щоб всіх порядних людей (б'є себе в груди) перевішали...
ПОПОВ потираючи руки, про себе:
— "Так, так... Помєщічков жєчь і душіть (теж товче в груди)... Двадцять п'ять лєт в душе ношу!.. Наконєц-то!!."

Підіймає голову МАТИ, — до Хамули:
— Чого ж ти кричиш... на людей?... Знову пан?... Твоя ж мати і твій батько з могили тужать...
ХАМУЛА:
— Ци-и-ить!. Може, я й кричу за батька та за матір! Ви...Ви... моїми руками задушили мою матір ...І все посіли...
МАТИ сумно:
— ... І Сибір ПОСІЛИ...

ХАМУЛА шалено трясе головою, перебиваючи:
— Посі-і-ли!..

МАТИ сумно:

— ... І каторгу... (Дивиться з нудьгою десь набік). І шибениці посіли...

ХАМУЛА трясе головою; до посіпак:

— Візьміть її!!
І підбігли ПОСІПАКИ до МАТЕРІ... Але не посміли вхопити. Вона постояла. Подивилась навколо печальними очима, тужно, 'пхнула. І, схиливши голову та спустивши руки, сама пішла...

Подивився ХАМУЛА услід і став перед людьми, гуркнув, як роздрочений вепр, та й карбував кожне слово:
— Скінчилися всі химери! Хе! "Свобода"! "Земля і фабрика!!!".. Довели світло катастрофи, хами смердючі... (Визвірився). Україна потребує бидла!!, а не таких смердючих господарів!!. Пани! Ха-ха!.. (Перекривляє) — "Ми не раби, раби — не ми..." Ух, натовкли вам всякі психопати...За двадцять років не вивітрилось, на Колимі не щезло.
СЛІПИЙ ДІД — підвів голову, хотів щось сказати, та й зітхнув, зігнувся:

— "Де той Єрусалим?.."
ХАМУЛА:

— Все! (До посіпак). Ведіть їх всіх. Хай дають дітей на Європу... І онуків. І самі хай ідуть....

ПОПОВ:

— Але вони не кричали — "Хайль Фюрер!"

ХАМУЛА:

— Вони закричать... Збирайте дітей!.. Всіх... І марш!!.
І затужили люди, гнані отарою. А Хамула міряє широкими кроками подвір'я, так наче хоче щось перевірити. Гарячково гомонить:
— "Хами... Бидло... Україна потребує бидла... І залізної руки (потрясає кулаками) — І господаря... За нами стоїть, як мур, залізний, непереможний п'ястук Нової Європи!"
Та не вийшли ще люди, як загула машина...
5
Вигнався ТАНК вулицею і став біля руїни.
— "Німці"! "Німці!" — зойкнули люди і кинулись врозтіч. А ХАМУЛА, 1 ПОПОВ, І ДОЛМЕТЧЕР, І ВСІ з ними — стали на струнко і сказали руками — "Хайль"! Написано на танку "Летючий Голландець", та не встиг ніхто ще прочитати як — шкваркнув люк! і вистрибнули з машини:
САШКО — замурзаний потом, без кашкета і без шинелі, і навіть безі гімнастьорки, — з " Фінкою " за плечем і обчіпляний гранатами...
ДАНИЛО — із забинтованою головою, теж без шинелі, в самій сорочці, — озброєний пістолем і біноклем...

і ОКСАНА — в повній бойовій уніформі танкіста, — з машиновим пістолем...
Вискочили, і сказав САШКО:
— А ОСЬ І МИ!.. —
урвавши тим на половині Хамулину фразу:
..."УКРАЇНА ПОТРЕБУЄ БИДЛА..."
Озирнулись, ще вискакувавши, гості навколо та й стали, вражені.

— Що, що?.. — спитав САШКО, підступивши тяжко. — Ану повтори... (та й упізнав ХАМУЛУ. А Хамула упізнав Сашка й Данила і, не знаючи, про що ходить і хто вони, затрясся...)

І змішався ПОПОВ. Набік: — "Він! І теж перекинувся!.. Ще й якимсь начальником став! От чорт..." — і не знає, що робити.
— А ти що сказав? — підступив Сашко до ПОПОВА. І впізнав. І той впізнав.
ХАМУЛА:
— Я сказав — "Україна потребує бидла"... Хайль Фюрер!!.
— Нехай, — сказав САШКО байдуже.— Знаю твою ідею!.. — і повернувся до Попова.

ПОПОВ:
— Я... Я сказав — "Це наші!.."

САШКО: оглянув його з ніг до голови з презирством:
— Хапай, коли "ваші". (Двозначно). То ми ще подивимось, — чи то ми — "ваші", чи то ви — "наші"...
ДАНИЛО6 гарячково оглянув подвір 'я, подивився на Оксану та й уперся очима в Хамулу:
— А — де — мати??!
(Мовчанка).
САШКО:
— Товаришу Генерале!..

ХАМУЛА (миттю змикитивши щось, шарпнувся по пістоля та як не закричить істерично):
— А-а-а... Це Він! Це той психопат, що не хоче нікого і Нової Європи!!. Алярм!., (та й не дасть ради з пістолем)
— Забрати їх!! Забрати!!. Хайль Фюрер!.. Слава Україні!!.
— "Героям слава!!" — зметнув Сашко очима й "Фінкою" в ХАМУЛУ, та ДАНИЛО взяв його за руку, тоді як ОКСАНА шарпнула своїм скорострілом і дзвінко та категорично:
— Хенде хох!!. Зброю вег!..

(і піднесли всі "хенде хох", впустивши зброю).
... Три кроки назад!.. ТАК стояти!

САШКО:
— От. Вас багато підняло отак лапи під цю команду.
ХАМУЛА дерзко, істерично:
— Обережно!! За нами стоїть, як мур, залізний, непереможний п'ястук Нової Європи...
ДАНИЛО:
— Нехай стоїть собі.
САШКО:
— І ти постій. Чхать я хотів на цілий твій "мур" і на цілу твою "Нову Європу"... (До Оксани) — Оце вони й є!..
ОКСАНА замерехтіла очима, не спускаючи їх з групи:
— Бачу...
САШКО:
— От цирк!.. (Козиряючи до Данила). Товаришу Генерале! Дозвольте зробити слідство? Найкоротше та й найліпше з усіх...
ДАНИЛО кивнув головою, щось зосереджено думаючи.
САШКО обійшов усіх і оглянув:
— Ха! Он куди ви евакуювались, га... Звикла, значить, собака бігати за возом, а тепер поперла за саньми!...
ДАНИЛО підійшов тим часом до ПОПОВА (Сашко гримнув — " СТРУНКО"!), постояв, подивився на нього... І одійшов. До Сашка:
— Видай йому його шкуру...
— Так є!... Так що ми Вам вашу уніформу привезли, яку Ви загубили, пане... Чортій як тепер Вас звати. Ну, потім розберем... (йде до ТАНКА і приносить ШИНЕЛЮ) — На. Одягай-одягай!.. (ПОПОВ одягає шинелю). Так. Все ціле?.. Може, ти вже яким ВОЛОСЯНКІНИМ став, чорт тебе знає... А тепер знову "Хенде хох!" Отак і стій... Аж ДВІ шкури маєш, ба.

ХАМУЛА тримаючи руки догори, намагається бути грізним:
— За нами стоїть мур...

САШКО:
— Чорт з ним. Хай постоє. Пробила ваша година, проб'є й його, а по всьому прийде наша... Хоч би навіть нам через той світ довелось маширувати, а таки наша буде зверху. Ми, брат, туди підемо втрьох, а звідти вернемось...ого-го!.. Ну-с. Так ви знаєте, хто перед вами стоїть? Га?! Чого ж ви мовчите? Бидло ви стояросове! Ви думали, що на цілу УКРАЇНУ ніхто вже вас не тарахне по кумполу?.. Бодай для початку?

ПОПОВ запобігливо:
— Д-д-дозвольте...

САШКО:
— Знаю. Та ти помовч! Бо ти вже своє одговорив. Тепер моя черга... Значить, "Нова Європа"?.. (Раптом підійшов до нього і ткнув пальцем у груди, суворо):

—Твоя як хвамилія?

—В... ВЛАСЕНКО...

— Ага!.. Я ж так і знав! З ПОПОВА, значить, став ВЛАСЕНКОМ. А потім знову причепиш "ов"? .. Здорово.А твоя? (тикнув ХАМУЛУ).

—ХАМУЛЬСЬКИЙ...

—Ага!.. З ХАМУЛИ став ХАМУЛЬСЬКИЙ. А потім ще причепиш "як"? .. Знаменито. А твоя?

—БУГАРТ...
САШКО
— Стій, стій... Що?.. Та це БУГАРА!.. А-а, з БУГАРИ став БУГАРТОМ! Став, значить, нємцем. Як то? —"ДОЙЧЛАНД-ДОЙЧЛАНД — Я З БЕРЛІНА... НЕХАЙ ЖИВЕ Україна". Га!.. Чи мо (до ПОПОВА): — "ОТ МОСКВИ ДО САМИХ ДО ОКРАЇН..."? Ех, ти, — "Син Попова Алєксєя, нєдєлімий, как

Рассєя!.." Нічого, я тебе розділю.
А ти (до ХАМУЛИ) — значить, і "задком і передком"? Пхаєш Кобеляки на Нову Європу по мотузці?
От букет, дядьку Даниле! Хороший...
ДАНИЛО похмуро посміхнувшись:
— Так... Ну, далі...

ОКСАНА помітивши, що котрийсь задкує:
— ГАЛЛО!! Ей, ти там! Не квапся задом, встигнеш передом...

(Той прикипів).
САШКО дивлячись на всіх запаленими очима:
— Ха!.. Струнко, полундра!!! (до ХАМУЛИ) — Так кажеш, "Слава Україні"?... То ви її (до всіх в лице) ще не бачили, значить — Нову Україну, га?.. Так от подивіться, поки не повилазило зовсім... (гостро, загонисто і на всю глотку)
— На УКРАЇНУ — РІВНЯЙСЬ!!
та й скерував їх туди, де безжалісно і жорстоко мерехтіла цівка скоростріла і насуплене, вітрами й порохом попечене і
потом замурзане ОКСАНИНЕ обличча.
ОКСАНА посміхнувшись до Сашка, додала в тон команди:
— Руки по-швам!.. (Всі опустили руки "по-швам").
ДАНИЛО докінчив похмуро, в тон:
— Так стояти!.. (І очима до Сашка) — ?..
САШКО:
— Так є!.. Тепер от ми їх будемо питати, де мати ...Де ж наша мати... Ми їх будемо розколювати... (Люто) — Ух!!!
Вбігли рохристані, напівбожевільні від жаху ДІВЧАТА, — затужили, заметались, залементували:
— Ой рятуйте!!. Ой рятуйте...

— Ой, люди!.. Ой, люди!!. Що ж то робиться-а-а...

— Всіх повісили!.. Братіка повісили... і батька повісили... Он там... Он там...

— Йдуть сюди!.. Ловлять та й забирають!.. Та й ґвалтують...

— Де сховатися?! Та де ж сховатися?! ОДНА впізнала Данила:

—Данилечку-у!.. МАТЕР!! МАТІР ТВОЮ... ПОВІСИЛИ!!!

(Як грім з неба).

7

Вбігає МАЛА ПОВОДАТАРКА:

— Вони почули, вони взнали!.. Військо пруть сюди! Чуєте?.. Чуєте?!

І збились ДІВЧАТА на попелищі — та й розлетілись, як горобці.

8

ДАНИЛО приголомшено:
— От...

САШКО приголомшено:
— От...

(в групі шерех)

ОКСАНА — закусила губу, не спускаючи очей з групи, тихо й грізно:
— Так стояти!.. Хенде хох! (Всі піднесли). Так стояти!.. (До Данила). Жду розпоряджень... (До групи). — Так стояти!...

САШКО глянувши кругом, мельдує:
— Ворог спереду... Ворог ззаду... Ворог кругом!., (розпучливо) — Ех, якби це нам сильна армія!

ДАНИЛО блідий, тихо:
— Найсильніша армія та, що найбільше права...
САШКО радісно:
— Так!..
ДАНИЛО:
— Спокійно... В бойовому порядку швидко на машину марш!..
Всі, наставивши зброю на групу, швидко по черзі всідають в ТАНК. Останній — САШКО, перебравши функцію ОКСАНИ. Став у відкритому люкові:
— Курс? — нагнувся боком в люк. — Вперед!.. (Глянув вражено): — Ого-о-о... Нова Європа суне!..
(В танк):
— Не дрехвь, Оксанко!..
(Переклав "Фінку" в ліву та й підніс праву руку, схвильовано, ставши серйозний, як ніколи, як перед смертю):
— Ну, от... За нашу... (павза) — ЗА УКРАЇНУ... (До групи):
— Ану, давай бігом!!, (і махнув рукою вперед, ще й кивнув головою).
ВСІ кинулись бігти в показанім напрямку. Побігли десь...
САШКО, нахилившись до люку, пильнує... пильнує... Та й враз махнув рукою...
СІКОНУЛИ СКОРОСТРІЛИ...
САШКО тихо:
— Отак УКРАЇНА стріляє... Ех, Швейк, Швейк!..

(В люк):
— Газ!!

Заревла машина. Заклекотали десь скорострільні. Подув САШКОВІ вітер в очі, мечучи все, зриваючи сорочку.

САШКО стріпнув чубом і тихо, скривившись:
— Ха... Ми не даєм і не просим пощади... (Повторює): "найсильніша армія та, що найбільше права". А значить — виграє правий, навіть умерши... Ану — через той світ і назад...

(Гойднулась машина).

...Пішла наша армія!!.

(Швидко хряснув люк). Завіса

ФІНАЛ

Гонг. Сине світло.

ВБІГАЄ ТАНКІСТКА — без шолома, розхристана, озираючись на всі боки:

— Мамо, мамо!..

Ми від'їжджаємо... Вперед... В історію...

Але ми ще повернемось! Як буря, що все змітає на своєму шляху...

МИ ЙДЕМО, ЩОБ ФОРМУВАТИ НЕЗЧИСЛЕННУ АРМІЮ, МАМО!..

Завіса

1942—44 рр.